

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНА СЛУЖБА УКРАЇНИ З ЕТНОПОЛІТИКИ ТА
СВОБОДИ СОВІСТІ
УПРАВЛІННЯ КУЛЬТУРИ, НАЦІОНАЛЬНОСТЕЙ ТА РЕЛІГІЙ
МИКОЛАЇВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ВІЙСЬКОВОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ
ЧОРНОМОРСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ПЕТРА МОГИЛИ**

**Миколаївщина поліетнічна: минуле та
сьогодення національних меншин
(спільнот) регіону**

ТЕЗИ

Науково-практична конференція

21 травня 2026 року

Миколаїв – 2026

УДК 378:323.1(477.73)(06)

М 59

М 59 Миколаївщина поліетнічна : минуле та сьогодення національних меншин (спільнот) регіону : наук.-практ. конф. . 21 травня 2026 р. : тези. Миколаїв : Вид-во ЧНУ імені Петра Могили, 2026. 88 с.

У збірнику містяться матеріали доповідей учасників науково-практичної конференції «Миколаївщина поліетнічна: минуле та сьогодення національних меншин (спільнот) регіону», які присвячені історичним, соціокультурним та етнополітичним процесам формування поліетнічного середовища Миколаївського регіону, висвітлюється роль національних меншин (спільнот) у його розвитку, проаналізовано сучасний стан міжетнічної взаємодії. Наголошено на підтримці міжкультурного діалогу, толерантності та соціальної згуртованості в умовах сучасних викликів.

УДК 378:323.1(477.73)(06)

За достовірність наданої у тезах інформації відповідальність несуть виключно автори. Погляди, висловлені в публікаціях збірника тез можуть не співпадати з позицією Оргкомітету конференції.

ЗМІСТ

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО	5
РОЗДІЛ І. ІСТОРІЯ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН (СПІЛЬНОТ) МИКОЛАЇВЩИНИ В ІМПЕРСЬКИЙ ПЕРІОД (XVIII - ПОЧАТОК XX СТ.).....	9
<i>Гаргаун Я. І.</i> ПЕТРОПАВЛІВСЬКИЙ КОСТЕЛ У НІМЕЦЬКІЙ КОЛОНІЇ КАРЛСРУЕ ЯК ОБ'ЄКТ САКРАЛЬНОЇ АРХІТЕКТУРИ ПІВДНЯ УКРАЇНИ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.	9
<i>Губська Т. І.</i> ПОХОВАННЯ ІНОЗЕМЦІВ НА ТЕРИТОРІЇ МИКОЛАЇВСЬКОГО НЕКРОПОЛЯ (XIX – поч. XX ст.)	13
<i>Захарченко М. Г.</i> ПОЛЬСЬКА ПРИСУТНІСТЬ В ХЕРСОНІ НАПРИКІНЦІ XVIII СТ.: ВІД ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЄКТІВ ДО ДИПЛОМАТИЧНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА	18
<i>Картузов К. М.</i> ДОКУМЕНТИ КАНЦЕЛЯРІЇ МИКОЛАЇВСЬКОГО ВІЙСЬКОВОГО ГУБЕРНАТОРА ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ПОЛЬСЬКОЇ МЕНШИНИ МИКОЛАЇВЩИНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 19 СТ.....	23
<i>Лозко Г. С.</i> ЩОДО ДАТУВАННЯ ПЕРШОЇ ПИСЕМНОЇ ЗГАДКИ НАЗВИ УКРАЇНА.....	27
<i>Сапак Н. В.</i> З ІСТОРІЇ РОЗСЕЛЕННЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ КАРАЇМІВ МИКОЛАЄВА.....	31
<i>Смелов Д. І., Снівак А. І.</i> ІСТОРІЯ НІМЕЦЬКОГО НАСЕЛЕННЯ СЕЛА БЕРЕЗАНКА (АЛЕКСАНДЕРФЕЛЬД, СУВОРОВЕ) У 1866–1944 рр.	35
РОЗДІЛ 2. НАЦІОНАЛЬНІ МЕНШИНИ (СПІЛЬНОТИ) МИКОЛАЇВЩИНИ В ДОБУ ТОТАЛІТАРИЗМУ ТА ПОСТТОТАЛІТАРИЗМУ (1920-1980-ті рр.)	40
<i>Бусілкова Г. С.</i> БОЛГАРИ МИКОЛАЇВЩИНИ В РОКИ ВЕЛИКОГО ТЕРОРУ 1937–1938 рр	40

Вірлич Є. М. ІНДИВІДУАЛЬНИЙ ДОСВІД У КОНТЕКСТІ ВЕЛИКИХ ІСТОРИЧНИХ ЗЛАМІВ: ІСТОРІЯ УГОРЦЯ ЕРНЕСТА ВІРЛИЧА ЗА ДАНИМИ АРХІВУ ЙОГО СИНА АВГУСТА ВІРЛИЧА.....45

Устинова А. В. ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ СІЛЬСЬКИХ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН МИКОЛАЇВЩИНИ У 1920-х – 1930-х РР. 49

РОЗДІЛ 3. НОВІ ТЕНДЕНЦІЇ В РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН (СПІЛЬНОТ) МИКОЛАЇВЩИНИ В РОКИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ.....53

Гомонюк Є. Д. ДІЯЛЬНІСТЬ CLAIMS CONFERENCE У МИКОЛАЄВІ У 1991–2021 РОКАХ.....53

Каймаразова Л. С-М. РАДА НАЦІОНАЛЬНИХ ТОВАРИСТВ МИКОЛАЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ТА ЇЇ РОЛЬ У ЗБЕРЕЖЕННІ МІЖНАЦІОНАЛЬНОГО МИРУ Й ЗЛАГОДИ В СУСПІЛЬСТВІ.....59

Романенко С. В. ГЕНРИЄТТА ГЕТТЕ - ДОСЛІДНИЦЯ ПРОЦЕСІВ КОЛОНІЗАЦІЇ ПРИЧОРНОМОР'Я КРИЗЬ ПРИЗМУ РОДИННОЇ ІСТОРІЇ.....61

РОЗДІЛ 4. ЕТНІЧНІ СПІЛЬНОТИ КРАЮ В РОКИ ВІЙН ТА РЕВОЛЮЦІЙ (XX - ПОЧАТОК ХХІ СТ.).....67

Горохов В. В. ЖИТТЯ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН ПІВДНЯ УКРАЇНИ В ПЕРІОД УКРАЇНСЬКОЇ РЕВРЛЮЦІЇ 1917–1921 рр.....67

Котляр Ю. В. ПОВСТАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН НА МИКОЛАЇВЩИНІ (1919–1920 рр.) 71

Пархоменко В. А. НАЦІОНАЛЬНІ МЕНШИНИ МИКОЛАЄВА В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1914-1916 рр.).....75

Шостак А. В. ЕТНОПОЛІТИЧНА СФЕРА МИКОЛАЇВЩИНИ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ В УКРАЇНУ: СТАН ТА ПРОБЛЕМИ.....80

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО

Миколаївщина – край степу і вітру, портів і доріг, місце, де здавна сходилися різні народи, голоси, мови, традиції. У цьому багатоголоссі завжди вгадувався справжній характер українського Півдня – відкритого, розмаїтого і здатного до великої спільної дії.

Тут поруч живуть і творять люди, які могли називати світ різними словами, але впізнавали в ньому однакові речі: дім, працю, гідність, надію. Саме тому розмова про поліетнічність цього регіону набагато перевищує суто академічний вимір, а є осмисленням того, як народжується спільне «ми».

Миколаївщина – саме така земля. Тут поруч живуть українці, молдовани, болгари, вірмени, білоруси та представники багатьох інших спільнот. І ця різність природна, як степовий вітер або плин ріки. Вона виростала разом із цим краєм, укорінювалася поколіннями, формуючи особливу культуру співжиття.

Наше розмаїття стало нашою бронєю. Те, що колись намагалася стерти або уніфікувати «імперія зла», в Україні таки пробилось крізь усі нашарування. Сьогодні на Миколаївщині діють десятки громадських організацій національних меншин – і це не просто цифри в реєстрах. Це живі осередки культури, де зберігають материнську мову й традиції предків. Але найважливіше – саме ці люди стали в один стрій, коли ворог прийшов на нашу землю.

Ми бачимо, як ця ідентичність гартується у вогні загарбницької війни Росії проти України. Представники національних спільнот Миколаївщини сьогодні зі зброєю в

руках боронять спільний дім, тримають волонтерський фронт, лікують і відбудовують. У цих діях утверджується українська політична нація, де патріотизм вимірюється не походженням, а відповідальністю за країну і відданістю свободі.

Українська держава послідовно формує політику, в основі якої – повага до людської гідності, різноманіття і рівність прав. Закони у сфері захисту прав національних меншин і корінних народів – це не лише крок до європейських стандартів, а й свідчення нашого власного розуміння: сильне суспільство не боїться відмінностей, воно вміє їх гармонізувати і розвивати задля спільного блага.

Але жоден закон сам по собі не створює злагоди. Вона народжується там, де є взаємна повага, готовність слухати і чути, де формується щоденна культура розуміння. І в цьому сенсі досвід Миколаївщини промовляє до всієї країни.

День міжнаціональної злагоди та культурного розмаїття – це добра нагода підсумувати зроблене і замислитися над головним: ким ми є один для одного.

Україна сьогодні – це усвідомлений вибір людей бути разом. Вибір, який, зрештою, і робить населення нацією. І саме тому вона має велике майбутнє.

Дякую за вашу працю, відданість і за те, що бережете це безцінне сузір'я культур Миколаївщини.

Слава Україні!

З повагою,
голова Державної служби України
з етнополітики та свободи совісті

Віктор ЄЛЕНСЬКИЙ

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО

Шановні колеги, науковці, дослідники, представники національних спільнот та студентської молоді!

Миколаївщина здавна була простором зустрічі культур, традицій і мов різних народів. Тут упродовж століть формувався унікальний поліетнічний ландшафт, у якому кожна з національних спільнот зробила свій вагомий внесок у розвиток краю. Це розмаїття стало не лише історичною спадщиною, а й важливим ресурсом сучасного суспільства. Саме тому, науково-практична конференція «Миколаївщина поліетнічна: минуле та сьогодення національних меншин (спільнот) регіону» була заснована з нагоди відзначення Дня міжнаціональної злагоди і культурного розмаїття.

Сьогодні, в умовах глобалізаційних процесів і повномасштабної війни російської федерації проти України, особливо актуальним є глибоке наукове осмислення ролі національних спільнот у суспільному житті Миколаївщини. Вивчення історичного досвіду співіснування різних етносів, аналіз сучасного стану їхнього розвитку, культурних і соціальних практик сприяє формуванню міжкультурного діалогу, взаєморозуміння, громадянської злагоди та побудові післявоєнного миру.

Наша конференція є потужною платформою для обміну думками, результатами досліджень і практичним досвідом фахівців різних галузей – державних службовців, істориків, культурологів, освітян, а також представників громадських об'єднань національних спільнот Миколаївської області.

Переконана, що конструктивна робота конференції дозволить не лише поглибити знання про поліетнічну спадщину Миколаївщини, а й окреслить перспективи збереження та розвитку культурного різноманіття в сучасних умовах. Нехай ця конференція стане ще одним кроком до зміцнення взаємоповаги, толерантності та єдності у нашому суспільстві.

Слава Україні!
Героям Слава!

З повагою,
начальник управління культури,
національностей та релігій
Миколаївської обласної військової
адміністрації

Олена БУБЕРЕНКО

РОЗДІЛ 1.
ІСТОРІЯ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН (СПІЛЬНОТ)
МИКОЛАЇВЩИНИ В ІМПЕРСЬКИЙ ПЕРІОД
(XVIII - ПОЧАТОК XX СТ)

УДК 94:272-523.4|(477.7)''18/20''

Гаргаун Я.І.,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії
ЧНУ імені Петра Могили,

**ПЕТРОПАВЛІВСЬКИЙ КОСТЕЛ У НІМЕЦЬКІЙ
КОЛОНІЇ КАРЛСРУЕ ЯК ОБ'ЄКТ САКРАЛЬНОЇ
АРХІТЕКТУРИ ПІВДНЯ УКРАЇНИ
XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.**

Петропавлівський костел у німецькій колонії Карлсруе (суч. с. Степове Миколаївського району, Миколаївської області) доцільно розглядати як репрезентативний об'єкт сакральної архітектури Півдня України XIX – початку XX ст., що відображає складні процеси колонізації, конфесійної організації та культурної адаптації німецького населення в регіоні. Його виникнення безпосередньо пов'язане з колонізаційною політикою Російської імперії кінця XVIII – XIX ст., спрямованою на господарське освоєння малозаселених територій та залучення іноземних переселенців. Німецькі колоністи, які прибували на ці землі, отримували не лише економічні пільги, але й можливість зберігати власну конфесійну ідентичність, що сприяло активному будівництву культових споруд. У цьому контексті Петропавлівський костел виступає важливим елементом

формування сакрального ландшафту колонії Карлсруе. Його спорудження було зумовлене потребами католицької громади, яка прагнула інституціоналізувати релігійне життя та забезпечити регулярну богослужбову практику. Храм виконував функцію не лише місця культу, але й центру організації громади, що об'єднував населення на основі спільних релігійних і культурних цінностей.

Перший католицький храм був побудований в Карлсруе в 1820-1830 рр. Він був зроблений з вапняку і соломи. Новий Петропавлівський костел був збудований в неоготичному стилі в 1881-1885 рр. за проектом архітектора Корфа. Він був побудований з міцного черепашнику. У 1869 р. перед храмом був зведений будинок пастора. 26 червня 1887 р. храм отримав благословення прелату Черяховича, а 4 жовтня 1887 р. був освячений в ім'я Петра і Павла. У 1897 р. в храмі був змонтований орган. Пізніше була написана фреска «Хід Ісуса з хрестом на плечах», встановлено 8 нових статуй, у тому числі і Божій матері Марії. А в 1909 р. церква була декорована художником з Інсбрука Рафаелем Талером. Його робота була оцінена в 6000 рублів [1].

Архітектурно костел репрезентує характерні риси сакрального будівництва німецьких колоністів, які орієнтувалися на західноєвропейські зразки, водночас адаптуючи їх до місцевих умов. У стилістичному відношенні простежується вплив неоготики, що проявляється у вертикальній композиції споруди, використанні стрілчастих віконних прорізів, акцентуванні фасадної частини та наявності вежі-дзвіниці як домінуючого елемента. Водночас декоративне оздоблення вирізняється стриманістю, що пояснюється як економічними чинниками, так і прагматичним підходом до будівництва у сільських колоніях. Використання місцевих будівельних матеріалів та спрощених

конструктивних рішень свідчить про поєднання традицій європейської архітектури з регіональними особливостями [1].

Петропавлівський костел відіграв важливу роль у соціокультурному житті колонії Карлсруе. Він був осередком не лише релігійної практики, але й освіти, комунікації та збереження етнічної ідентичності. При храмі могли функціонувати парафіяльні школи, де навчання здійснювалося рідною мовою колоністів, що сприяло передачі культурних традицій наступним поколінням. Через церковні інституції формувалися морально-етичні норми громади, підтримувалися соціальні зв'язки та забезпечувалася внутрішня згуртованість населення.

Важливим аспектом є також інтеграція колоністського сакрального середовища у ширший культурний простір Півдня України. Незважаючи на певну замкненість німецьких колоній, їх архітектурна спадщина стала невід'ємною частиною регіонального ландшафту. Костел у Карлсруе, як і інші подібні споруди, відображає процеси міжкультурної взаємодії, у яких поєднувалися елементи німецької, української та загальноєвропейської традицій.

Подальша історія Петропавлівського костелу тісно пов'язана з драматичними подіями ХХ ст. Антирелігійна політика радянської влади призвела до поступового згортання діяльності культових споруд: богослужіння обмежувалися або повністю припинялися, самі будівлі зазнавали перепрофілювання чи руйнування. У 1934 р. верх дзвіниці і башти були знесені комуністами, але за час окупаційного періоду башта на храмі все-таки була відновлена. Під час німецько-радянської війни при наступі радянських військ практично всі дзвіниці були зруйновані з повітря.

Вирішальним чинником стала депортація німецького населення у 1940-х роках, унаслідок чого колонія Карлсруе втратила свою етнічну основу. Після завершення німецько-

радянської війни значна частина тутешніх німців покинула край з німцями-окупантами до Німеччини, але більшість у другій половині 1944-1945 рр. було депортовано до Казахстану, Середньої Азії та Сибіру на підставі директиви НКВС СРСР від 11.10.1945 р.[3]

Це спричинило занепад костелу як сакрального об'єкта та втрату його первісного функціонального призначення. У сучасних умовах Петропавлівський костел розглядається як важливий об'єкт історико-культурної спадщини, що потребує дослідження та збереження. Його стан відображає загальні проблеми охорони архітектурної спадщини німецьких колоній в Україні, зокрема недостатній рівень реставраційних заходів та обмежену увагу з боку державних і місцевих інституцій. Водночас зростає науковий інтерес до подібних об'єктів, що пов'язано з актуалізацією теми мультикультурності та переосмисленням історичного минулого регіону [2].

Таким чином, Петропавлівський костел у німецькій колонії Карлсруе постає як важливий архітектурний і культурний феномен, що відображає специфіку розвитку сакральної архітектури колоністського типу на Півдні України. Його дослідження дозволяє реконструювати особливості релігійного життя німецьких переселенців, проаналізувати взаємодію різних культурних традицій та простежити трансформації історичного ландшафту регіону у XIX-XX ст. Залучення цього об'єкта до ширшого наукового дискурсу сприяє поглибленню знань про колонізаційні процеси та формування культурної спадщини України.

Джерела та література:

1. Міронова І., Шульга О. Взаємозв'язки німців-протестантів з місцевим населенням Південної України (друга половина XVIII – XIX ст.) // Старожитності Лукомор'я. 2023. № 6 (21). С. 12-23.

2. Міронова І. Німецька колонізація Південної України XVIII-XIX ст.: періодизація проблеми. // Історичний архів. 2016. Вип. 16. С. 81-87.

3. Тригуб О. Зниклі села на теренах полігону «Широкий лан» (кінець XVIII – середина XX ст.) // Краєзнавство. 2018. № 1. С. 34-44.

УДК 94(477.73): 718”19/20

Губська Т. М.,

провідний науковий співробітник

Миколаївського обласного краєзнавчого музею

ПОХОВАННЯ ІНОЗЕМЦІВ НА ТЕРИТОРІЇ МИКОЛАЇВСЬКОГО НЕКРОПОЛЯ (XIX – ПОЧ. XX СТ.)

З перших часів свого заснування місто Миколаїв мало велику кількість іноземців, серед яких більшість склали садівники, кам'яних справ майстри («мурмейстери»), лікарі, купці, військові, фахівці в галузі суднобудування, архітектори. Серед перших мешканців міста 1788–1792 рр. представники Англії, Франції, Німеччини, Польщі, Греції, Італії [1, с. 13–31]. Іноземців приваблювали сприятливі кліматичні умови та економічно вигідні перспективи. Англійці Абріан та Вільям Гульд займалися садівничими справами, Лука Прізеветті та Ернст Дрімпельман лікували перших мешканців міста;

францисканський монах Елезіус та ксьондз Банкалярі проводили церковні служби в першому римсько-католицькому костьолі.

З роками кількість іноземців збільшувалась, багато хто з них приймав не лише російське підданство, а й православну віру, що сприяло кар'єрному зростанню. Працюючи над книгою про іноземців м. Миколаєва, авторка зустрічала такі факти, як зміна прізвищ та по-батькові в подібних випадках [2].

В II половині XIX ст. в м. Миколаєві виникають іноземні консульства, історія яких висвітлена в працях фахівців [3; 4; 5]. Завдяки цілій низці досліджень утворився величезний пласт прізвищ іноземного походження, представники яких були поховані в місті.

Вперше ця тема знайшла своє місце в 2010 р. на сторінках книги про поховання Миколаївського некрополя [6] та в окремих статтях [7]. На сьогодні картотека персоналій іноземців, які приймали участь в житті нашого міста налічує понад 4 тисячі прізвищ [8].

В тезах приділяється увага нещодавно знайдених прізвищ, або доповнення до вже згаданих в попередніх публікаціях*.

Алберт Христофор Михайлович. Купець, мав каретну майстерню. Лютеранин, гласний думи (1872–1876 рр.). Пішов з життя в 1875 р.

Барбе Йосип Семенович. Австрієць. Купець, підприємець, володар готелів та ділянок землі. Помер 24.01.1914 р. Відспівували в лютеранській церкві [9].

Родинний склеп **Безуарів.** +**Поховані: Олександр Карлович, капітан 1 рангу (пом. 10.04.1877), Микола Карлович, капітан 1 рангу та його дружина Любов Василівна (пом. 1880 р.). Їхня донька, Марія Алябєва просила військового губернатора перенести тіла батьків з могили до родинного склепу в 1900 р. [10].

Бенькевич Пшемислав Адольфович. Поляк. Гласний міської думи, член багатьох комітетів. Музейний меценат. Пом. 3.3.1915 р. Похований з дружиною Броніславою Йосипівною (пом. в 1914 р.). Обоє відспівували в костьолі [11].

Блюмгардт Християн Іванович. + Німець. Лютеранин. Очолював швачний цех Миколаївського ремісничого товариства. Був старшиною лютеранської церкви 1863–1878 рр. Його перша дружина Тереза, в дівоцтві Бальмелі (1833–1872 рр.). Похована в секторі № 3 [12].

Вехтерштейн Альфред Федорович. Уродженець Фінляндії. Гласний міської думи, колезький радник. Фахівець в галузі лісництва. В місті очолював відділ Імператорського товариства садівництва. Помер 16.06.1909 р. Відспівували в лютеранській церкві [13].

Вікорст Еммануїл Йосипович, контр-адмірал. Пом. 29.02.1896 р. Відспівували в Адміралтейському соборі.

Родинний склеп **Вільчепольських.** **Август Теофілович,** володар фізико-механічної та гальвано-пластичної майстерні, опікувався Людинолюбним Товариством Миколаївського костьолу. Пом. після 1915 р. Його дружина Марія Йосипівна (пом. 29.05.1907 р.) та син Павло Августович (пом. 20.01.1908 р.). Відспівували в костьолі.

Родинний склеп **Германс:** + **Емілія Фадеївна** (пом. в 1845 р.). **Федір Фадейович,** полковник, загинув 15.01.1851 р. **Катерина Яківна** (23.XI.1770–17.V.1857), дружина полковника. Її чоловік, **Фадей Германс,** походив з німців Прибалтики. В місті його сини володіли будинками (майор Вільгельм та полковник Олександр).

Кортацци Іван Георгійович (Єгорович) (1837, Ізмаїл – 13.9.1903). Дійсний статський радник. Астроном, суспільний діяч Миколаєва, голова Товариства садівництва. Місце поховання вважалося зниклим, але знайшовся опис його

поховання в газеті «Южная Россия» від 16.09.1903 р., завдяки чому спливли цікаві подробиці місця поховання: після відспівування в Адміралтейському соборі його тіло на катафалку було відвезене на християнський цвинтар до підготовленої могили неподалік від церковної огорожі. Виявилося, що це було тимчасове поховання в склепі родичів – Федоровичів, про що й ішла мова в статті. Чи був прах І. Г. Кортацци перепохований пізніше, невідомо [14].

Краузе Август Сигізмундович. Німець. Генерал-майор у відставці. Пом. 3.02.1904 р. Відспівували в лютеранській церкві [15].

де Лакур, вихідці з Франції. Зберігся пам'ятник в секторі № 1 з прізвиськом Миколи Миколайовича. Відомо, що в листопаді 1909 р. до Миколаєва прибуло тіло **Марії Генріхівни де Лакур** (в дівочтві Гемт), яка померла в Одесі 3.11.1909 р. Відспівували в костьолі [16].

Местергон Альберт. Підполковник. Помер в серпні 1878 р. в Ялті. 17.09 його тіло було доставлено для поховання в Миколаїв.

Родинний склеп **Палеолог: Лаура Іванівна**, в дівочтві фон Кельхен. Пішла з життя 1.03.1910 р. Народилася в м. Ревель (суч. Таллінн). Дружина капітан-лейтенанта Афанасія Палеолога. До міста мають відношення представники цього прізвища: Володимир Дмитрович, капітан-лейтенант; Фелікс, прапорщик; Еммануїл Анастасійович, капітан-лейтенант, та корнет Олександр Костянтинівич (помер 10.01.1843 р.).

Роланд Вігольд (1928–1944 рр.). Пам'ятник зберігся у вигляді вертикальної стели. Померлий міг бути сином Людвіга Густава Роланда, француза, уродженця м. Тулон, який в 1897 р. став директором суднобудівельного заводу «Наваль».

Дослідження присутності представників іноземних держав допомагає більш повноцінно визначити історію розвитку культурно-історичних явищ м. Миколаєва XVIII – поч. XX ст.

Пошук та вивчення поховань окреслюють унікальні родинні зв'язки іноземців з місцевими мешканцями, а для генеалогії, просопографії та некрополістики це неосяжний простір для досліджень.

*Автор висловлює подяку своїм колегам за допомогу при публікації: Олександрю Чаурелі, Світлані Романенко та Антоніні Зимовній.

**+ – позначка означає збережене поховання.

Джерела та література

1. Николаевцы. Энциклопедический словарь. Николаев: «Возможности Киммерии», 1999. С. 13–31.

2. Губська Т. М. Поховання іноземців на християнському цвинтарі Миколаєва (просопографічний аспект) // Краєзнавчий альманах. Історія. Археологія. Наука. Культура. Освіта. Миколаїв: ОППО, 2014. № 1. С. 35–45.

3. Чередниченко Г. И. Иностранные консульства в Николаеве как культурно-историческое явление XIX–XX столетий // Краєзнавчий альманах. Історія. Археологія. Наука. Культура. Освіта. Миколаїв: ОППО, 2004. № 1. С. 61–67.

4. Вовчук Л. А. Британські консули у Миколаєві (60-ті рр. XIX – поч. XX ст.) // Історія. Етнографія. Культура: Нові дослідження: збірник наукових матеріалів X Миколаївської обласної краєзнавчої конференції (Миколаїв, 20–21 жовтня 2016 р.). Миколаїв: Іліон, 2016. С. 63–66.

5. Вовчук Л. Консули іноземних держав у громадсько-культурному житті Миколаєва (друга половина XIX – 1919 р.) // Аркасівські читання: матеріали I Міжнародної наукової конференції (14–15 квітня 2011 р.). Миколаїв: МДУ імені В. О. Сухомлинського, 2011. С. 168–171.

6. Губская Т. Н. Город мраморных ангелов. Николаев: Изд-во Ирины Гудым, 2010. 360 с.

7. Губская Т. Н. Иностранцы на берегах Ингула // Ініціатива. 2006. № 2. С. 22–23.

8. Губская Т. Н. Потомкам славных фамилий. Иностранцы в Николаеве. Миколаїв: Видавництво Ірини Гудим, 2019. 140 с.

9. Николаевская газета. 1914. 24 января. С. 1.

10. Державний архів Миколаївської області (далі – ДАМО). Ф. 230. Оп. 1. Т. 3. Спр. 14510. Арк. 52–53.

11. Николаевская газета. 1914. 10.02. С. 1.

12. ДАМО. Ф. 484. Оп. 1. Спр. 2353.

13. Николаевский курьер. № 333. 1909. 18.06. С. 1.

14. Южная газета. 1903. 14 сентября. С. 1.

15. Южная Россия. 1904. 4 октября. С. 1.

16. Николаевская газета. 1909. 11 ноября. С. 1.

17. ДАМО. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 10296.

УДК 94(477):323.15

Захарченко М.Г.,

аспірант ЧНУ імені Петра Могили,
викладач Миколаївського базового
медичного фахового коледжу.

ПОЛЬСЬКА ПРИСУТНІСТЬ В ХЕРСОНІ НАПРИКІНЦІ XVIII СТ.: ВІД ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЄКТІВ ДО ДИПЛОМАТИЧНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА

Річ Посполита, наприкінці XVIII ст. переживала трагічний і складний момент своєї історії: країна перебувала в катастрофічному економічному та зовнішньополітичному становищі. З одного боку, державу оточували абсолютистські імперії: Російська, Австрійська, Королівство Пруссія. З іншого

боку, феодальна економіка Речі Посполитої не могла протидіяти потугам сусідів: так розмір державного податку в Речі Посполитій, на 1780-ті роки складав суму кратну 1 шилінгу, в той час як в Росії 6, а в Австрії 12. Основні гроші осідали в кишенях магнатів [2, с. 347]. Держава, котра раніше являла собою гегемона Центральної Європи, втіленням Інтермаріуму, тепер знаходилась в зашморгу: тільки нещодавно, в 1772 році коаліція з Росії, Австрії та Пруссії здійснили перший розділ Польщі. І, в обличчі короля Станіслава Августа Понятовського, держава шукала виходу з цього стану. Понятовський став ідеологом широких реформ, задача яких була змінити внутрішньополітичний устрій Речі Посполитої, а також він шукав шляхів до покращення її економічного потенціалу, через відкриття нових ринків.

На фоні просування Російської імперії в Північному Причорномор'ї, у Понятовського з'явилась ідея відродити торгівельний шлях, що протягом минулих століть збагачував землі Русі – шлях «З варяг в греки». Один з ключових вузлів торгівлі – порти в Балтії (Гдарськ) перебували під контролем польської держави. Залишалось домовитись з Росією відносно виходу до Чорного моря. З цією метою польський уряд почав тісні перемовини з урядовцями Російської імперії відносно заснування в Херсоні польського консульства, а також торгівельної кампанії, що б мала представляти інтереси польських та українських магнатів Речі Посполитої в торгівлі їх збіжжям.

Паралельно з тим, отримавши інформацію про підготовку візиту Катерини II до Херсону, частина маршруту якого мала проходити Дніпром (польсько-російським кордоном), Станіслав Август вирішив скористатись моментом, і особисто зустрітись з імператрицею [6, с. 203]. Під час підготовки місії, Станіслав Август, активно листується з Григорієм Потьомкіним, лобіює інтереси представників ряду польських шляхетських родів, серед яких Василь Коховський (що згодом

очолить Катеринославське намісництво, та Таврійську область, нині на його честь названі міста Каховка та Нова Каховка) та Каєтан Хашановський (буде направлений представником торгівельної компанії польських та українських землевласників Речі Посполитої в Херсоні) [6, с. 214-215].

Підготовка зустрічі монархів тривала до весни 1787 р. 20 березня, напередодні зустрічі з імператрицею, польський король мав установчі контакти з Григорієм Потьомкіним та послом Російської імперії в Речі Посполитій Отто-Магнусом фон Штакельбергом. На ньому Потьомкін обіцяв лобювати право на свободу польської торгівлі в Чорному морі, а також, що в Херсоні буде надано місце для побудови складів польських товарів [5, с. 114-115]. Офіційна зустріч між Катериною II та Станіславом Августом відбудеться 6 травня 1787 р. поблизу міста Канева. Під час зустрічі польський монарх ставив собі за мету домогтися угоди, окресленої під час перемовин з Григорієм Потьомкіним, а також: військово-політичного союзу (Росія готувалась до чергової війни проти Османської імперії, і Станіслав Август прагнув продемонструвати свої союзницькі переконання), гарантій територіальної цілісності, а також – дозвіл на проведення внутрішніх реформ. Тим не менше, Катерина II фактично надала відмову по кожному з пунктів, задовільнивши лише частину обіцянок Потьомкіна відносно чорноморської торгівлі [5, с. 119-125, 131].

Загалом, результатом цього тривалого перемовного процесу польській стороні вдалось: організувати в Херсоні перше в місті консульство, а також торгівельну компанію. Консульство, утворене в 1786 р. (за рік до зустрічі монархів). Очолить його Антоній Заблоцький – польський шляхтич, що будував свою кар'єру в дипломатичній справі та перебував в Херсоні як мінімум з 1784 р. Однак, в 1788 р за рішенням Григорія Потьомкіна резиденція консула переведена до

Немирова [4, с. 175]. Росіяни не допустили Заблоцького до Херсону, аргументувавши це питаннями безпеки (протистояння з Османською імперією за Північне Причорномор'я ще тривало). Тим не менше, також відіграв роль той фактор, що польський консул буде активно збирати інформацію відносно переміщення російських військ, та їх квартирування в Україні. Тому в Херсоні, що був містом військовим, присутність його була небажаною. Безпосередньо на місці буде знаходитись його представник, що співпрацюватиме з польською торгівельною діаспорою, що активно розширюватась, будувала свої склади та навіть відкрила в місті два власні банки [1, с. 91-97].

Тим не менше, подібна діяльність не принесла Польщі довготривалого позитивного ефекту. Річ у тім, що паралельно з розширенням в Північному Причорномор'ї, Російська імперія поставила собі на мету також ліквідацію Речі Посполитої. Росія достатньо довго підкупала представників польської влади. Так, серед польського представництва в Херсоні російська влада тими чи іншими методами вдало змогла корумпувати королівського торгового представника Пржилуського [7, с. 210], та пробувала корумпувати консула Заблоцького [1, с. 96], а коли цього не вдалось, то в 1791 р. польського консула було оголошено персоною non grata в Російській імперії [4, с. 180]. Вже за два роки буде здійснено другий поділ Польщі, а за чотири роки історія Речі Посполитої закінчиться. Тим не менше, навіть за цих умов. Вона залишить в Херсоні довгий слід: це і перше консульське представництво в історії міста, і польська община, що буде відігравати важливе місце в житті Херсона, і навіть в 1897 р. в місті буде проживати 1,7 % польськомовного населення, що відповідає близько однієї тисячі жителів [3], і польські культурні осередки – костьоли в Херсоні, Миколаєві, Одесі та інших міста і селах.

Джерела та література

1. Мирончук А. Переписка польського консула Антонія Заблоцького як джерело з історії України другої половини XVIII ст. // Україна і Польща - стратегічне партнерство на зламі тисячоліть. 2001. Т. 1, № 91-97.

2. Михайловський В. Наші королі - Reges nostri. Володарі та династії в історії України (1340-1795). Київ: Темпора, 2023. 436 с.

3. Мовний склад міст 1897. Мовний склад населення міст та центрів Рос. імперії за переписом 1897 року. Datatowel.in.ua. URL: <https://datatowel.in.ua/pop-composition/language-cities-1897> (дата звернення: 08.04.2026).

4. Ciesielski T. Antoni Zabłocki's Description of the Stay of Catharine II and Joseph II in Cherson and Crimea in 1787. *Verba volant, scripta manent. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Zbigniewowi Anusikowi w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin*. Łódź, 2022. S. 175–223.

5. Karkocha M. „Gazeta Warszawska” księdza Stefana Łuskiny o podróży Stanisława Augusta Poniatowskiego do Kaniowa w 1787 r. *Przegląd nauk historycznych*. 2011. Т. 10, nr 10. S. 109–132.

6. Korespondencja Stanisława Augusta z Katarzyną II i jej najbliższymi współpracownikami (1764–1796) / red. Z. Zielińska. Warszawa : Muzeum Łazienki Królewskie w Warszawie, 2022. Т. 2. 613 s.

7. Pamiętniki Józefa Kossakowskiego, biskupa inflanckiego, 1738–1788, z portretem / red. A. Darowski. Warszawa : Skład główny w księgarni Gebethnera i Wolffa, 1891. 234 s.

Картузов К.М.,
аспірант кафедри історії
ЧНУ імені Петра Могили

ДОКУМЕНТИ КАНЦЕЛЯРІЇ МИКОЛАЇВСЬКОГО ВІЙСЬКОВОГО ГУБЕРНАТОРА ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ПОЛЬСЬКОЇ МЕНШИНИ МИКОЛАЇВЩИНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 19 СТ.

Історія польської меншини Миколаївщини у другій половині 19 ст. належить до важливих напрямів дослідження національних спільнот регіону.

Миколаїв у ХІХ ст. був не лише військово-морським і адміністративним центром, а й багатонаціональним містом, у соціальному та конфесійному просторі якого була представлена й польська громада. Наприкінці ХVІІІ ст. у місті вже існувала католицька громада, а 1796 р. було освячено католицький собор святого Йосипа. За даними перепису Миколаївського статистичного комітету 1875 р., у місті проживали представники понад 40 національностей і піддані 24 держав, а польську мову визнали рідною 1734 особи із 60328 мешканців. Ці дані підтверджують, що польська меншина становила помітну частину міського середовища, а отже може розглядатися як окремий об'єкт історичного дослідження.

У вивченні історії польської меншини Миколаївщини важливого значення набувають документи Канцелярії Миколаївського військового губернатора, які нині зберігаються у Державному архіві Миколаївської області та Центральному державному історичному архіві України у м. Києві. Розгляд цих частин як єдиного документального комплексу дозволяє повніше оцінити їхній інформаційний

потенціал для вивчення історії польської меншини Миколаївщини.

У цих матеріалах польська меншина постає передусім у полі уваги імперської влади. Придушення Січневого повстання 1863-1864 рр. зумовило посилення адміністративного та поліцейського нагляду. Документи свідчать, що після подій 1863-1864 рр. посилився контроль за поляками, політичними емігрантами, вихідцями з Царства Польського та особами, запідозреними у зв'язках із польським середовищем. У канцелярському діловодстві це відбилося через систему розшуків, обмежень у пересуванні, циркулярних повідомлень про заборону в'їзду, облік осіб, які перебували під наглядом, та контроль за їхнім поверненням з-за кордону або зміною місця проживання.

Значення Миколаєва в цій системі визначалося також його статусом портового міста. Через чорноморські комунікації та іноземне судноплавство він розглядався як один із можливих шляхів проникнення до імперії політичних емігрантів та небажаних осіб. Саме тому в документах канцелярії фіксуються приписи про перевірку прибулих, їхніх документів, багажу, особливих прикмет, а за потреби і про затримання з подальшим повідомленням вищої адміністрації. Це дає підстави розглядати Миколаїв не лише як простір проживання польської спільноти, а і як важливий пункт імперського контролю за її мобільністю.

Документи фонду Канцелярії також показують, що під адміністративний нагляд потрапляли не лише окремі особи, а й ширші форми польської присутності в міському просторі. У листуванні простежується занепокоєння влади можливими польськими зібраннями, контактами між емігрантами, спробами об'єднання поляків у місті, навіть намірами організувати літературні зустрічі. Це свідчить про те, що польська меншина сприймалася не тільки як сукупність

окремих підданих, а як потенційне середовище колективної самоорганізації, які влада вважала політично значущими.

Окремий масив документів становлять циркуляри та орієнтування на розшук осіб, які залишили місця заслання чи нагляду, а також повідомлення про осіб, яким заборонявся в'їзд до Російської імперії. У цих матеріалах фігурують вихідці з різних губерній Царства Польського, іноді з докладними біографічними та соціальними характеристиками. Це дозволяє розглядати відповідні справи як допоміжне джерело до вивчення соціального складу польського середовища, його територіального походження та способів адміністративної класифікації. При цьому серед фігурантів трапляються представники різних соціальних груп, що дає підстави говорити про неоднорідність того кола осіб, яке потрапляло до орбіти польського питання в діловодстві миколаївської влади.

Водночас документи фіксують не лише суворі обмеження, а й окремі випадки послаблення режиму нагляду. Іноді дозволялося повернення на територію імперії, зміна місця проживання чи поселення в південних губерніях, однак і в таких випадках контроль не припинявся. Особи, щодо яких приймалися подібні рішення, залишалися в полі адміністративного спостереження, а всі зміни їхнього статусу супроводжувалися розсилками, перевітками та повідомленнями між різними інстанціями. Це дає змогу зробити висновок, що документи канцелярії відбивають не окремі епізоди, а тривалий режим державного контролю, в межах якого польська меншина Миколаївщини існувала в другій половині XIX ст.

Окремі аспекти поліцейського нагляду за поляками та відображення польського питання в документах імперських установ уже висвітлювалися в науковій літературі. Проте документи Канцелярії Миколаївського військового

губернатора досі не стали предметом окремої уваги широкого кола дослідників.

Це надає миколаївському документальному масиву особливого значення, оскільки він дозволяє реконструювати повсякденну механіку післяповстанчого нагляду в Російській імперії та уточнити місце південноукраїнського регіону в загальноімперській системі протидії польському національному рухові другої половини 19 ст. Їхня інформативність полягає в можливості поєднати кілька дослідницьких вимірів: з одного боку, вони дозволяють простежити присутність польської громади в багатонаціональному середовищі Миколаєва, з іншого, розкривають механізми імперського адміністративного контролю за поляками та вихідцями з польських земель. Саме тому залучення цього документального комплексу відкриває перспективи для подальших досліджень соціального складу, мобільності, форм комунікації та локальної історії польської меншини Півдня України.

Джерела та література

1. Картузов К. Відображення польського повстання 1863 року у документах Миколаївського військового губернатора. // Консенсус. 2025. №3. С. 63-83. DOI: <https://doi.org/10.31110/consensus/2025-03/063-083>

2. Левченко Л. Репресивна політика Російського уряду щодо учасників рухів за відновлення державності Польщі (1830-1874 рр.) // Архіви України. 2023. № 1. С. 126-172. DOI: <https://doi.org/10.47315/archives2023.334.126>

Лозко Г.С.,
доктор філософських наук, професор,
провідний науковий співробітник НДІ Українознавства
Київського національного університету імені Тараса
Шевченка

ЩОДО ДАТУВАННЯ ПЕРШОЇ ПИСЕМНОЇ ЗГАДКИ НАЗВИ УКРАЇНА

Зазвичай першою писемною згадкою слова Україна вважають 1187 р. (тобто XII ст.), коли цю назву вжито у Київському літописі в повідомленні про смерть князя Володимира Глібовича, де розповідається: «Був же він князь доблесний і сильний у бою, і мужністю кріпкою відзначався, і всякими доброчесностями (був) сповнений. За ним же *Україна* багато потужила» [1, с. 343]. Проте ми знаходимо згадку назви Україна, яку можна датувати принаймні на століття раніше. Про це авторка повідомила у своїй книжці «Українське народознавство» (перше вид. 1995, перевидання 2014 р.) [2, с. 55–56]. На жаль, цей факт досі залишається поза увагою істориків, українознавців, релігієзнавців та інших фахівців.

Розглянемо одне з перекладених давньоруською мовою повчань проти язичництва «Слово Григорія...». Місцеві книжники Русі (перекладачі та переписувачі книг) рясно доповнювали своїми вставками перекладені твори візантійських церковних авторитетів, додавали коментарі, в яких найбільше згадується про місцеві язичницькі культу та обряди, які церква суворо забороняла як «незаконні», тобто нехристиянські. Це загалом відоме явище. Відомості нашого давньоруського перекладача й «редактора» для нас залишаються цінним матеріалом для як розуміння релігійних, так й історичних реалій.

Наступна цитата, яку ми хочемо навести, важлива не лише згадкою давньоруських Богів, а й *першою писемною згадкою слова Україна*, яка може бути датована приблизно XI ст. Повна назва повчання «Слово святого Григорья, избобрѣтено въ толцѣх, о томъ, како первое погани суще языци кланялися идоломъ і требы им клали; то і нынѣ творят»: «...їзвыкоша елени класти требы Артемиду і Артеидѣ, рекше роду и роженицѣ; – та циї же ігуптяне – тако же і до словѣнь доіде се слово, і ти начаша требы класти роду и рожаницам преже Перуна бога їхъ, а переже того клали требу оупирем і берегиням, по святомъ же крещеньи Перуна отринуша, а во Христа Бога яшася, но і ноне *по оукраїнамъ* моляться ему ... Богу Перуну, і Хорсу, і Мокоши, і Вилу, і то творят отаї сего не можуть ся лишити проклятого ставлення 2-ья трыпезы нареченыя *роду і рожаницам*, велику прелестъ вѣрним крѣстьяномъ, і на хулу святому крещенью...» [3, с. 69] (правопис подано за Є. Анічковим; курсив наш. – Г.Л.). Ми навмисно подали всю цитату майже повністю, щоб показати типову упередженість авторів, які писали про язичництво та про Україну.

Треба підкреслити таку деталь, на яку зазвичай перестали звертати увагу, що в стародавніх оригіналах літератури в Русі ще не було усталено написання імен власних чи топонімів з *великих літер*, тому пізніші дослідники XIX – XX ст. передавали ці правописні особливості на власний розсуд, так, як бачимо, у російського автора, де і Род і Рожаниці втратили своє *теонімне* значення (написані з малої як апелятиви, тобто загальні назви), і назва Оукраїна втратила своє топонімічне значення як *хоронім* (власна географічна назва країни, як великого адміністративно-територіального об'єднання, написана з малої як апелятив).

Хто такий св. Григорій Богослов: архієпископ Константинопольський 380–381 рр., до речі, був ініціатором

впровадження свята Різдва Христового у християнстві в 381 р. Його повчання написано в IV ст., а перекладене й доповнене нашим літописцем не пізніше XI ст. Отже, наведена тут цитата, крім згадки давніх Богів Русі, для нас цікава ще й згадкою про Україну. Можна вважати, що слово *Україна* (з початковим дифтонгом **оу**) засвідчене писемно на 100 років раніше офіційно прийнятої дати. А це підтверджує, що в народі ця назва вже існувала й використовувалась дуже давно.

Філологічні пояснення написання назви. Дифтонги [***au**], [***ou**], [***eu**] у давньоруській мові злилися (монофтонгізувалися) в звук [**y**], який передавали на письмі як **оу** [4, с. 97]. Такі звуки (і відповідно їх написання) були широко відомі: «за**оу**триє», «на**оу**чати» тощо.

Як подано в «Етимологічному словнику літописних географічних назв Південної Русі», і процитована вище з «Літопису Руського» згадка назви Україна, яку прийнято вважати першою, в оригіналі так само написана з цим самим дифтонгом [***ou**] – Оукраина та пояснюється як «відокремлена країна», тобто країна, що має певні кордони [5, с. 166]. Деякі фонетичні риси, які передавалися давньоруськими дифтонгами, досі збереглися на Півночі України, зокрема в поліських говірках української мови.

Назва Україна за давніх часів часто вживалась у множині, як ми бачимо вже зі «Слова Григорія», бо були: Україна Київська, Україна Галицька, Україна Козакоруська, Україна Польська, Україна Переяславська та ін. Це мовне явище характерне для українського назовництва, як приміром називали територіальні одиниці, додаючи при цьому слово «земля»: **Роу**ська земля (з тим же дифтонгом), Київська земля, Волинська земля, Переяславська земля тощо. У таку мовну конструкцію логічно вписується й Україна Скіфська, Україна Сарматська [6, с. 397]. У XVII ст. на основі цих назв

витворився загальнонаціональний політонім Україна і етнічна назва народу українці.

Український філософ та історик В. Петрук, дослідник Скіфії-України, розглянув цю назву, пов'язавши її ще з давньоскіфськими ізоглосами. Відомо, що кожна літера давньоруської абетки мала своє цифрове значення. Дифтонг «Оу» мав цифрове значення, рівнозначне грецькій літері «У» (іпсилон) і означав цифру 400. Так у Геродотовій основі «Скіфського квадрата» автор вбачав якесь цифрове значення, можливо кратне 4 000 (яких одиниць виміру?), проте гіпотеза ще потребує докладного вивчення [6, с. 402].

Висновки. Отже, першу фіксацію (писемну згадку) назви Україна можемо впевнено датувати XI ст. у «Слові Григорія Богослова» (як його коротко називають релігієзнавці).

В умовах екзистенційної війни з росією нам важливо зберігати ідею *неперервності* не лише Русі-України, яку залишив нам М. Грушевський, а й спадкоємності скіфо-української історії, тобто Скіфії-Русі-України. І в цьому історія Миколаївщини й загалом Півдня України має видатне значення як давня етногенетична зона перетину культур та духовної пам'яті.

Джерела та література

1. Літопис Руський. За Іпатським списком переклав Л. Махновець.. К.: Дніпро, 1989. XVI+591 с.
2. Лозко Г. Українське народознавство. Тернопіль: Мандрівець, 2014. 512 с.
3. Аничков Е. Язычество и Древняя Русь. СПб, 1914.
4. Жовтобрюх М., Волох О., Самійленко С., Слинько І. Історична граматики української мови. К.: Вища школа, 1980. 320 с.
5. Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі. К.: Наукова думка, 1985. 256 с.
6. Петрук В. Велика Скіфія-Оукраїна. К.: Спалах, 2001. 432 с.

Сапак Н.В.,
кандидат мистецтвознавства, доцент,
декан Миколаївського факультету
менеджменту і бізнесу
Київського університету культури,
голова правління караїмського історико -
культурологічного товариства «Мурат»

З ІСТОРІЇ РОЗСЕЛЕННЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ КАРАЇМІВ МИКОЛАЄВА

В багатонаціональній Україні збереженню національної мови, традицій, культури народів приділяється значна увага. Це перш за все стосується численних народів, що мешкають тут споконвіку. Їх етнічна самобутність підтримується завдяки існуванню національних держав, з яких колись вийшли їх предки. Караїми багато віків зберігають свою ідентичність не маючи державної території. В Хазарському каганаті, Кримському ханстві, Польсько-Литовському князівстві, царській Росії, в СРСР малочислене караїмське населення протягом багатьох століть зберігало свою самобутність завдяки вродженому почуттю родини, поваги і любові до своєї історії і традицій. Місцем історичного помешкання, а, відповідно, батьківщиною є Кримський півострів.

Після приєднання Криму до Росії почалося розселення караїмів, перш за все, в південні міста України. В Миколаєві перші згадки про представників народу відносяться до початку 19 ст., коли декілька родин оселилося в місті. 1847 року було відкрито кенасу (храм) на перетині Католицької і Роджественській вулиць. На цей час караїмське населення складало до 1% від загальної кількості жителів, воно займало

досить помітне місце в громаді міста, приймаючи активну участь в її житті.

В хронології історичних подій Миколаєва, що наведена в виданні «Николаев 220 лет» значиться, що у 1861 році почалася роздача «казенних домов и мест» особам Морського відомства, а також магометанському, караїмському і єврейському товариствам [1, с. 104].

Як жителі міста, караїми, маючи рівні права із слов'янським населенням, розселялися за встановленим принципом, згідно соціальному стану та родом діяльності. Багато мали власні будинки. Так в Адрес-календарі за 1915 рік серед домовласників наведено багато прізвищ караїмів. Тут родини Ага, Бабаджан, Казас, Кефелі, Коген, Кокізових, Кумиш, Оксюз, Пампулових, Пембек, Рофе, Сакізчи, Секазан, Ходжаш, Чевке, Шиш, Емізік. З джерела можна зробити висновок про райони міста, де мешкали караїми. В районі вулиць Воєнних, Слобідських, Столярній, Конотопній мешкали ті, що займалися ремеслом. Приватні будинки на В.Морській, Глазенапівській, Потьомкінській, Тавричеській, Нікольській, Спаській, Херсонській мали представники торгівлі, інженери, воєнні, лікарі, вчителі, газзани (священики). Особливо треба відмітити вулицю Рождественську. Заможні купці С.Оксюз, А.Коген-Сулюк, С.Казас, Б.Ага, С.Ага, С.Бабаджан, Б.Шишман мали тут будівлі для житла та магазинів, що неподалік від кенаси [2].

Встановити соціальний статус караїмів можна з метричних документів, які надсилались «Тавричеським одеським караїмським духовним правлінням» до міст підпорядкованих йому і необхідних для призиву юнаків в армію. В графі про батьків народжених хлопчаків позначався їх соціальний стан. Купцями були С.М.Казас, Я.Ю.Казас, М.Д.Кокізов, І.Д.Кокізов, А.Ісакович, В.Д.Сакізчи, І.Танатар, І.Коген, А.Коген-Оглу, А.Сулюк, Ш.Оксюз, М.Чевке. Потомственими почесними громадянами були С.І.Кефелі, І.А.Бобович,

І.А.Бабаджан. До стану міщан (службовці, лікарі, вчителі) відносились С.Сакізчи, Ш.І.Коген-Пембек, І.М.Кушлю, газзан Я.Кальфа, А.Я.Сарібан [3, Спр. 165 - 1293].

В періодиці, архівних справах є короткі відомості про представників народу, які обіймали громадські посади. Гласними Міської Думи у 1901-1905 рр. були С.А.Агін, І.Г.Феруз [4, С.72], в інші роки - Е.І.Ходжаш і С.М.Казас. Протягом багатьох років купець І.А.Ага (Глазенапівська 18) обіймав посаду гласного Міської Думи, був у складі її фінансової комісії, у складі каналізаційної комісії та комісії з розбудови критих ринків [4, арк. 245 (зворот)]. Головний прибуток родини складала торгівля. Родина Ага мала на центральній вулиці Соборній великий магазин.

Відомою постаттю в місті був І.В. Бабаджан. 1906 року його було висунуто на пост секретаря Миколаївської міської думи. Й незважаючи на те що його кандидатура не пройшла, він залишався у складі багатьох комісій, був уповноваженим міського управління у справах освіти, членом правління міського ломбарду, товариства допомоги дітям робітників які потребують допомоги, членом Миколаївського відділення правління Всеросійської ліги боротьби з туберкульозом, скарбником Товариства допомоги караїмським дівчинам. Його головний матеріальний прибуток був пов'язаний з торгівлею вином, він був збірником при казенних лавках [5, арк.1-14].

Торгівля була значною справою караїмів і, зокрема, в Миколаєві. В «Николаевской газете» наведено про продаж цукру рафінаду А.Пампуловим, А.Когеном, В.Емізік [6, С.1]. В іншому номері висловлюється подяка О.С.Шишману за тютюн, який було надіслано саперам [7, С.4]. Володар магазину тютюну на Соборній виступав в якості благодотворителя. Торгівля тютюном була справою караїмів. Їх називали «тютюновими королями Росії».

Відомим в місті був миловарний завод Е.І.Ходжаша та Е. і М.Пампулових. Пампулови заснували найбільший в місті

миловарний завод, що виробляв високоякісну продукцію. Е.Пампулов також займався поставкою вівса для міських і пожежного кінного обозу. Брав активну участь в діяльності караїмського товариства, був старостою кенаси. В Миколаєві пройшли дитячі і юнацькі роки найбільш відомого представника цієї династії С.М. Пампулова, який був караїмським гаханом і міським головою Євпаторії [8, с.3].

Помітний слід залишено караїмами в науці, освіті, культурі міста. Вчений астроном М.Д. Кокізов (1820-1864) переїхав до Миколаєва з Євпаторії. Він займався торгівлею, був володарем приватного підприємства. Але головною його справою були астрономічні дослідження й літературна діяльність. В своєму будинку він облаштував невеличку обсерваторію і займався астрономічними спостереженнями. Він співпрацював з Миколаївською обсерваторією, яка використовувала інформацію вченого і дозволяла йому проводити спостереження через більш досконалі телескопи. Кокізов був автором праць на давній біблейській мові, статей і віршів [8, с. 3-4].

Вчений, педагог Й.М. Сапак (1815-1885) працював в Миколаєві вчителем, став фахівцем в галузі філософсько-богословських наук. Був глибоко освіченим в практичній астрономії, укладанні календарів. Він автор наукових праць, віршів. Два дослідження вченого вийшли друком в одеському видавництві: «Иггерет га-Тешувот» (Краткое толкование о логике, 1869) и «Гереш Ерахим» (керівництво у складанні караїмського календаря, 1871) [8, с. 4].

Майже кожна династія миколаївських караїмів залишила помітний слід в історії міста. Нащадки їх продовжили й продовжують кращі традиції своїх предків у різних галузях промисловості, наукової й творчої сфери, працюючи на благо рідного міста.

Джерела та література

1. Гаврилов С.И. Николаев – 220 лет: очерки истории жизни города и горожан / С. Гаврилов, Ю. Любаров; редкол.: В.А.Юрлов [и др.]. Николаев: Любаров Е.И., 2009. 207 с.
2. Адрес-календарь Николаевского градоначальства на 1915 год. Издание Канцелярии Николаевского градоначальника. Николаев, 1914.
3. Державний архів Миколаївської області (ДАМО), Ф. 252, Оп. 1, Спр. 165, 446, 454, 513, 632, 736, 859, 1019, 1190, 1293
4. ДАМО Ф. 229, Оп. 1, Спр. 293.
5. ДАМО Ф. 229, Оп. 4, Спр. 224.
6. Николаевская газета. 1917. 8 января.
7. Николаевская газета. 1917. 12 января.
8. Сапак Н. Караимы Николаева. Николаев, 2011. 12 с.

УДК 94(477.73=112.2)''1866/1944''(043.2)

Смелов Д.І.,

здобувач групи 334 гр.,
спеціальності 032 Історія та археологія,
ЧНУ імені Петра Могили,

Співак А.І.,

здобувач групи 334 гр.,
спеціальності 032 Історія та археологія,
ЧНУ імені Петра Могили,

Науковий керівник:

Гаргаун Я.І.,

кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії
ЧНУ імені Петра Могили

ІСТОРІЯ НІМЕЦЬКОГО НАСЕЛЕННЯ СЕЛА БЕРЕЗАНКА (АЛЕКСАНДРФЕЛЬД, СУВОРОВЕ) У 1866–1944 рр.

Німецька спільнота на Півдні України є однією з найбільш важливих в її історії. Не дивлячись на незначну частку населення, німці відігравали важливу економічну роль в регіоні. Німецьке населення жило переважно в ізольованих колоніях, які складались в більшості або виключно з німців. Однією з таких колоній була сучасна Березанка, також відома як Александрфельд або Суворово.

У 1866 році німці колоністи з Одещини придбали у поміщика Арнольді 3337 десятин землі, і на лівому березі р. Сосик заснували поселення, що вперше згадується у письмових джерелах у 1876 р. під назвою Александрфельд (з нім. - Александрове поле) [1]. Колонія була лютеранською, мала церкву [6, с. 295], тоді, як більшість колоній регіону були переважно католицькими [9, с.11].

Населення колонії активно зростало (табл. 1), з 1896 р. переважну частину населення складали жінки. В середньому, між 1886 та 1916 р. приріст населення складав: 9.1 осіб щороку. Між 1886 та 1896 р. - 15.5 осіб щороку, між 1896 та 1916 р. 8 осіб щороку.

Таблиця 1			
Рік	Загалом	Чоловіки	Жінки
1886 ¹	258	-	-
1889 ²	261	135	126
1896 ³	370	177	193
1916 ⁴	531	226	305

---

¹ [2, с. 95]

² [4, с. 34]

³ [5, с. 295]

⁴ [7, с. 364]

Александрфельд був економічно розвинений, громада мала каменоломню, млини, олійницю, черепичний завод, колісну, шкіряну та шевську майстерні, кузню, лавки та ярмарки. Розвинутою була й освіта, так в рік заснування Александрфельду у 1866 р. відкрита трикласна приходська школа [5, с. 60]. У 1870 році у ній було 45 хлопчиків і 31 дівчинка та 1 вчитель. Зарплата вчителя становила 200 карбованців, яку він отримував двічі на рік. У 1880 році ця школа отримала статус чотирикласного реального училища. В 1896 р. у ньому вчилися 31 хлопець та 30 дівчаток [5, с. 295]. Станом на початок ХХ ст. у Александрфельді значно зростає економічно, в колонії знаходились три мануфактури, колісня майстерня, кузня, чотири борошномельних млини, пивна лавка та черепичний завод.

На початку Першої світової війни, у 1914 р. поселення було перейменоване на Суворово, і стало центром волості. В роки Української революції Суворово пережило чимало змін влад. У лютому 1920 р. частини 122-ї радянської стрілецької бригади 14-ї армії захопили колонію. Встановлено радянську владу у вигляді Суворовського волревкому.

1925-1926 рр. характеризуються відновленням економіки. По району було зібрано 16775 т хліба, посівна площа - 63700 десятин. В районі наявні 7 тракторів, 530 племінних корів та 188 племінних коней. В цей же період зростає чисельність представників більшовицького режиму та його ідеалогії. У 1925 р. в селах району 23 члени більшовицької партії [3]. В 1933 р. Суворово переіменовано на Тилігуло-Березанку. Німецьке населення, традиційно заможне, розглядалося радянською владою як куркулі. Хоча вони складали всього 2% населення України, в показниках становили 15% “куркулів” [8, с. 12].

У 1941 р., після захоплення нацистами Придністров'я, ці території, включаючи Березанку, передані до Румунії.

Спеціальний нацистський орган «Фольксдойче Міттельштелле» розпочав пропагандистську роботу серед місцевого населення Александрфельду – так знову стала називатися колонія. Проте, відомі випадки жорстокості окупантів проти місцевих німців, яких вони вважали прорадянські налаштованими [9, с. 18, 71-72].

З 1944 р., через складну ситуацію на Східному фронті, починається евакуація етнічних німців із Придністров'я і Півдня України, на що погодилось більшість фольксдойче регіону. 29 березня 1944 р. Тилігуло-Березанку визволено від нацистів. Перед цим більшість німецького населення покинуло селище, яке втратило свій німецький характер.

Заснування, розвиток та занепад німецької спільноти Александрфельду (Березанки) дозволяє простежити основні етапи формування та розвитку німецької спільноти Півдня України. Встановлено, що колонія мала значний внесок в економіці району та пройшла через складні процеси, характерні для німецьких колоній краю.

Джерела та література

1. Лоткінова А. Німці Північного Причорномор'я хто ж вони? // Березань. 1997. 15 березня.
2. Волости и важнейшие селения Европейской России. Вып. 8. Губернии Новороссийской группы. Санкт-Петербург, 1886. 157 с.
3. Кондрацький Л. Перші кроки влади Рад на Березанщині // Ленінська правда. 1973. 31 березня.
4. Сборник Херсонского земства / Херсонская губернская земская управа. 1876 р. № 5-7.
5. Сборник Херсонского земства / Херсонская губернская земская управа. 1891 р. № 6.

6. Список населенных мест Херсонской губернии и статистические данные о каждом поселении. Херсон: Типография губернского правления, 1896. 544 с.

7. Список населенных мест Херсонской губернии: (по данным Всероссийской сел.-хоз. переписи 1916 г.). Александрия: Тип. Ф. Х. Райхельсона, 1917. 377 с.

8. E.C. Steinhart. The Holocaust and the Germanisation of Ukraine - Cambridge University Press. New York, 2015. 263 с.

9. E.C. Steinhart. The Transnistria's ethnic Germans and the Holocaust, 1941-1942. Chapel Hill, 2010. 103 с.

РОЗДІЛ 2.
НАЦІОНАЛЬНІ МЕНШИНИ (СПІЛЬНОТИ)
МИКОЛАЇВЩИНИ В ДОБУ ТОТАЛІТАРИЗМУ ТА
ПОСТТОТАЛІТАРИЗМУ
(1920-1980-ті рр.)

УДК 94(477):323.15

Бусілова Г.С.,
молодший науковий співробітник
Миколаївського військово-історичного музею

БОЛГАРИ МИКОЛАЇВЩИНИ
В РОКИ ВЕЛИКОГО ТЕРОРУ 1937–1938 рр.

З давніх часів тісні зв'язки пов'язували українців та стародавніх болгар. Ще за часів Київської Русі князь Святослав Хоробрий здійснював походи на Болгарію і мріяв там зробити центр свого правління. Надалі багато руських князів підтримували дипломатичні відносини з Болгарським царством. На жаль, після захоплення Болгарії Османською імперією зв'язки із самою державою припинилися, але з болгарським народом відносини продовжувалися. В той час болгар перебували в важкому становищі оскільки масові утиски християнського населення в Османській імперії змусило більшу частину болгар емігрувати із Батьківщини в пошуках нових земель. Основним напрямком став Південь України через кліматичні умови та необжитими землями, які були придатні для сільського господарства.

Дослідженням болгарського етносу на території Миколаївщини займався болгарський дослідник В. І. Гамза, який детально вивчав болгарські поселення у селі Тернівка. Також вивченням болгар на Півдні займався Ю. Грищенко,

який досліджував долю болгарського населення у ХХ ст. Головним завданням статті є дослідження репресії болгарського населення у часи «Великого терору» (1937-1938).

На території нашого краю вперше болгарські переселенці з'являються приблизно у 1791 р. в околицях Миколаєва. Саме тоді Головнокомандувач Чорноморським флотом М. С. Мордвінов доклав багато зусиль по притягненню на поселення у місті та навколишніх селах. Його стараннями розпочалося заселення слободи Тернівка: перші болгарські поселенці явилися в ній близько у 1797 р. [5, с. 90]. На території Миколаївської області болгары розселилися компактно. Переїзд відбувався навіть після звільнення Болгарії 1878 р. від османського панування у ХІХ ст., але після більшовицького перевороту 1917 р. переїзди болгар до України та на Миколаївщину стали поодинокими, а згодом майже припинилися.

За офіційними даними, в 1929 році Терновська сільрада за своїм складом була національною, із переважною кількістю болгар, а все населення складало 5125 осіб. [1, с. 6].

1937-й рік увійшов у суспільну свідомість, як рік масових політичних репресій, що супроводжували практику соціалістичного будівництва, боротьби з проявами інакомислення та вільнодумства. [4, с. 223].

В історіографії у процесі дослідження проблеми масових репресій 1937–1938 рр. утвердився термін “національні операції”. Його автори вважають, що це була серія масових репресивних кампаній, які проводилися органами НКВС у період Великого терору і спрямовувалися проти представників іноземних національностей 31 березня 1938 р. політбюро ЦК ВКП(б) ухвалило рішення про “подальші чистки представників ненадійних народів”, яке спрямовувалося проти західних за походженням національних меншин. Щодо

болгарської етнічної меншини 15 квітня 1938 р. НКВС СРСР “було запропоновано провести аналогічну операцію і погромити кадри болгар та македонців”. По суті, можна вважати, що саме цим документом був наданий старт репресій влади проти болгарського населення. Перші арешти розпочалися ще з 14 грудня 1937 р. [4, с. 224-226].

Особлива увага органів НКВС зверталася на слідчі справи тих болгар, які прибули на територію СРСР в середині 30-х рр. і підтримували зв'язки з батьківщиною. 1935 р. в Болгарії було встановлено монархічну диктатуру царя Бориса III, який у своїй зовнішній політиці орієнтувався на нацистську Німеччину, що спричинило різке “похолодання” у стосунках із Радянським Союзом. Прикладом таких справ стали обвинувачення у підтримці “фашистського режиму Болгарії” селянина-овочівника Г. Чернева, який проживав у с. Ново-Андріївка Вільшанського району. У жовтні 1938 р. його було засуджено до страти з повною конфіскацією майна. [4, с. 236]

Також слід сказати про т.зв. “антикуркульський напрям” боротьби проти представників болгарського населення. Так, наприкінці 1937 - на початку 1938 рр. органами НКВС було заарештовано зі звинуваченням у приналежності до куркулів та антирадянській діяльності величезну кількість болгар.

Відчуваючи, що насуваються репресії, деякі заможні селяни ще до початку масових кампаній по розкуркулюванню ліквідували власні господарства, продавали майно і виїжджали до Миколаєва. Адже сподівання забезпечити себе в місті виявилися марними – вони й тут підпадали під каральний маховик. Нові городяни не знали, що згідно з директивою ДПУ агентурним шляхом збиралася інформація щодо їх адреси. У період масових репресій 1937-1938 рр. всі ці дані органи НКВС з особливою підступністю використовували при «розкручуванні» політичних справ. Нерідко використовувався «національний підхід».

Так, в 1938 році було «сфабриковано» справу групи болгар – колишніх «куркулів» із Первомайського району Миколаївської області. До неї входили уродженці старого болгарського поселення Ольшанка – брати Михайло, Петро та Семен Владови, які на той час проживали в с. Грушівка. В офіційному звинуваченні зазначалося, що учасники організації проводили «антирадянську агітацію, розповсюджували провокаційні чутки про війну, вихваляли фашистський лад Болгарії, прагнучи довести, що там добре життя». Всіх болгар, що проходили по цій справі, було страчено [1, с. 6].

Політичний терор не оминув і інтелігентів – вихідців із Тернівки. Колишньому мешканцю П. О. Черно, який завідував кабінетом хімії при Інституті підвищення кваліфікації інженерно-технічних працівників, поставили за провину підсобництво антирадянській націоналістичній організації. Його, зокрема, звинуватили у тому, що він нібито готував хімічні реактиви для виготовлення вибухових речовин, які мали використовуватися у диверсійних цілях. Попри всю абсурдність сфабрикованої справи та відчайдушні заперечення учителя сталінське правосуддя винесло П. О. Черненко суровий вирок – розстріл. [3, с. 143-144]

В 1937 р. в м. Очаків проводилося слідство по справі церковників, очолюваних священником Х. Г. Господіновим, який на момент арешту проживав в с. Куцуруб. До групи також входив церковний староста Ф. Г. Данілов та активіст громади Дубіна. В матеріалах справи підкреслювалось, що церковники «агітують відсталу частину селян із колгоспу «Червоний партизан» не виходити на роботу у недільні дні, під виглядом релігії здійснюють антирадянську агітацію, а Дубіна взагалі заявляв, що «влада представляє купу аферистів, які знущаються над народом». [5, с. 76].

Політичні репресії 1937-1938 рр. принесли страждання багатьом жителям Тернівки. Вони пронизали місцеву громаду, як і все суспільство, почуттям незахищеності, покори «великому вождеві» [3, с. 145] За документами архівів жертвами репресивних заходів стали близько 150 болгар – мешканців Тернівки та інших населених пунктів області [2, с. 78].

Таким чином, роки «Великого терору» остаточно зламали національний та соціальний устрій болгарського населення України, які багато років проживали поряд з українцями. Болгарське етнічне середовище, значно втратило свою ідентичність.

Джерела та література

1. Гамза В. Репресії проти болгар на Миколаївщині в 30–40-і роки ХХ століття / В. Гамза, А. Ліньов // Щотижня. 2006. № 4. 25 січня. С. 6.

2. Гамза В. І. Політичні репресії проти болгар на Миколаївщині в 30–40-і роки ХХ століття / В.І. Гамза, А.А. Ліньов // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В.М. Вашкевич. К., 2005. № 4 (жовтень-грудень). С. 70–81.

3. Гамза В. І. Тернівка. Історико-етнографічний нарис: монографія. Миколаїв: Іліон, 2013. 532.

4. Грищенко Ю. Болгари в Україні 1920-х – 1930-х рр.: між національними проектами влади й реаліями життя / Відп. ред. Я. В. Верменич. НАН України. Інститут історії України. К.: Інститут історії України, 2018. 269 с.

5. Мільчев В. І. Болгарські переселенці на півдні України. 1724–1800 рр. / Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. Запоріж. від-ня, Запоріж. наук. т-во ім. Я. Новицького. К.; Запоріжжя: РА «Тандем-У», 2001. 198 с.

Вірлич Є.М.,
аспірантка кафедри історії
ЧНУ імені Петра Могили

**ІНДИВІДУАЛЬНИЙ ДОСВІД У КОНТЕКСТІ ВЕЛИКИХ
ІСТОРИЧНИХ ЗЛАМІВ: ІСТОРІЯ УГОРЦЯ ЕРНЕСТА
ВІРЛИЧА ЗА ДАНИМИ АРХІВУ ЙОГО СИНА
АВГУСТА ВІРЛИЧА**

Херсонський краєзнавець, журналіст, громадський діяч та політик Август Вірлич (1931 - 2017) частину свого життя присвятив дослідженню долі свого батька, Ернеста Вірлича, який ймовірно був розстріляний у нацистському концтаборі 1945 року. Більшість даних, збережених та структурованих сьогодні щодо Ернеста Вірлича, можна віднайти в трьох основних джерелах: 1) Державному архіві Херсонської області (ДАХО) [1]; 2) записаній у 1998 році усній історії його сина, Августа Вірлича, яка збереглась в архіві візуальної історії USC Shoah Foundation [2]; 3) повісті радянської розвідниці Марії Фортус «Один на сто тисяч» [3];

Август Вірлич в інтерв'ю та в інших публічних джерелах, коли йшлося про його батька, переважно акцентував на його угорському походженні. Ернест Вірлич народився в Мукачевому (він називав місто на угорський лад «Мункач» [2]. Його родина була пов'язана з роботою на залізниці – згодом і Ернест Вірлич також працював зокрема і в залізничній справі, освіту здобув в агрономічному технікумі в Мукачевому.

Із початком Першої світової війни Ернест Вірлич, який працював вже на той час у Будапешті, був мобілізований, у 1916 році потрапив до полону [2]. Протягом двох років перебував в таборах Сибіру, а згодом долучився до

мадярських інтернаціональних частин (саме так їх називає Август Вірлич), які підтримували радянську владу. У складі інтернаціональних військових утворень Ернест Вірлич брав участь у воєнних діях, зокрема на Півдні України, у 1918 – 1920 рр., був зокрема начальником штабу полку інтернаціональної бригади, яка брала участь у воєнних діях на Херсонщині. Зрештою залишився на території Радянського союзу та отримав відповідно радянський паспорт. Згодом, у 1923 році, Ернест Вірлич одружився на Анастасії Тоценко (в дівоцтві Панкова) [2].

Важливо враховувати, що участь Ернеста Вірлича у мадярських інтернаціональних формуваннях та його підтримка радянської влади у 1918–1920 рр. не можуть розглядатися виключно крізь призму сучасних уявлень про політичну лояльність, а лише з дотриманням принципів історизму. Для значної частини військовополонених, які опинилися на території Російської імперії та згодом радянської держави, приєднання до більшовицьких сил було поширеним явищем. Це пояснювалось як прагматичними чинниками (умови виживання, можливість звільнення з полону, соціальні гарантії), так і впливом революційних ідей, що активно поширювались серед інтернованих. У цьому контексті участь угорців у так званих інтернаціональних частинах Червоної армії була частиною ширшого історичного процесу. Відтак біографія Ернеста Вірлича відображає типову для свого часу траєкторію військовополоненого, втягнутого у глобальні політичні трансформації початку ХХ століття.

Після розформування інтернаціональних частин Ернест Вірлич потрапив до Харкова, де двічі перехворів тифом. Після хвороб, не маючи жодного грошового забезпечення, вступив на курси працівників міліції, після завершення яких був призначений начальником районної міліції до Царичанки (нині Дніпропетровська область України) [2]. Ці самі дані

зафіксовані і у статті Августа Вірлича «Мій батько – мадяр з нелегкою долею» [1, арк. 20].

Показовим у контексті аналізу ставлення до угорців в міжвоєнний період у СРСР є зафіксований у джерелах епізод, що відображає напружене ставлення угорців в радянському середовищі. Ернест Вірлич хотів добровільно податись на фронт (період початку Другої світової війни), прийшов до райкому партії, але, незважаючи на підтверджений досвід, йому сказали «і без мадярів справимось» [1, арк. 20]. Таким чином, індивідуальний досвід Ернеста Вірлича відображає суперечливу природу радянської національної політики, в якій декларований інтернаціоналізм поєднувався з практиками стигматизації за етнічною ознакою.

Описаний у джерелах епізод евакуації 1943 року додатково ілюструє складне становище осіб із «іноземним» походженням у радянському суспільстві воєнного часу [1, арк. 47]. До складу евакуаційних колон включили не лише комсомольців і службовців, але й членів родин із різним етнічним походженням. Все відбувалось в умовах загальної підозри до потенційно «ненадійних» категорій населення, у повідомленнях тодішньої влади лунали слова «фольксдойчі» та «ауслендери» [1, арк. 47], що ймовірно мало підкреслити «інакшість» походження конкретних людей.

Повість Марії Фортус про Ернеста Вірлича, видана у 70-х роках ХХ століття угорською та в Угорщині [3], хоча в джерелах немає свідчень про те, що Фортус знала мову, може свідчити про слідування радянській політиці «інтернаціоналізму» та конструювання образу «іноземця-революціонера», який свідомо долучається до більшовицького руху. У 1970-х роках, коли формувався цей текст, угорська тематика вже не була маркером політичної напруги, а навпаки – інтегрувалася у дискурс «дружби народів», що підкреслював

наднаціональний характер радянської ідеології, а саме з радянською патетикою написана повість Фортус.

Таким чином, реконструкція індивідуального досвіду Ернеста Вірлича на основі поєднання архівних документів, усної історії та літературних джерел дозволяє відтворити біографію конкретної особи, а також простежити ширші історичні процеси, пов'язані з трансформаціями ідентичності, політичною лояльністю та соціальними практиками в умовах воєн і революцій ХХ століття. Досвід Ернеста Вірлича демонструє складну взаємодію між особистим вибором і структурними обставинами, у яких етнічне походження могло одночасно бути ресурсом інтеграції та чинником маргіналізації.

Джерела та література

1. Державний архів Херсонської області (ДАХО). Ф. Р-3378. Оп. 4. Спр. 165.

2. Вірлич Август. Усна історія (відеосвідчення) / інтерв'юєр Борис Вишевник; Архів візуальної історії USC Shoah Foundation. Херсон, 25 березня 1998 року. Відеозапис.

3. Fortusz M. Egy a százezerből! // *Hadtörténelmi Közlemények*. 1977. № 1. P. 61–79. Електронний ресурс. Режимдоступу:https://epa.oszk.hu/00000/00018/00271/pdf/EP_A_00018_hadtortenelmi_1977_01_061-079.pdf (дата звернення: 10.04.2026). – Назва з екрана. Пер. з угор. А. Шолтеса.

УДК 94(477.73)"1920/1930":316.7(=1.1/1.9)

Устинова А. В.,

здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти
спеціальності 014.03 Середня освіта
(Історія та громадянська освіта)

ЧНУ імені Петра Могили

Науковий керівник:

Міронова І. С.,

д-р іст. наук, професорка, завідувачка кафедри історії
ЧНУ імені Петра Могили

ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ СІЛЬСЬКИХ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН МИКОЛАЇВЩИНИ У 1920-х – 1930-х РР.

Повсякденне життя сільських національних меншин Миколаївщини у 1920-х – 1930-х рр. доцільно розглядати не лише як сферу побуту, а як цілісний соціокультурний світ, у якому поєднувалися праця, родинні практики, локальні звичаї, конфесійна культура та механізми пристосування до політичних і економічних трансформацій. Для поліетнічного Півдня України, де помітне місце посідали німецькі, болгарські, грецькі, єврейські та інші сільські громади, щодення було простором збереження етнічної ідентичності й водночас полем постійного реагування на виклики модернізації та радянзації [1, с. 81–82; 2, с. 3–5].

Найвиразніше ця специфіка проявлялася в організації житла й господарського двору. Селянське обійстя було не просто місцем проживання, а осередком праці, виховання та міжпоколінної передачі звичаїв. Для німецьких колоністських поселень Півдня, частина яких входила до простору сучасної Миколаївщини, характерними були впорядкованість подвір'я, раціональне планування житлових і господарських споруд,

увага до чистоти та господарської ощадності [3, с. 160–161]. У болгарських поселеннях, зокрема в Тернівці поблизу Миколаєва, зберігалися традиції будівництва кам'яних, глинобитних і саманних будинків, важливу роль відігравали огорожене подвір'я, внутрішній простір спільної кімнати, піч, ткані вироби й декоративні елементи, що надавали житлу виразного етнічного забарвлення [4, с. 118–120]. Таким чином, матеріальний простір села відображав не лише рівень заможності родини, а й її культурну належність.

Не менш важливими складниками щодення були одяг, харчування та трудовий ритм. Повсякденний одяг селянства національних меншин у міжвоєнну добу поступово спрощувався під впливом бідності, уніфікації та радянської соціальної політики, однак святковий костюм довше зберігав етнічну специфіку [5, с. 69–72]. Раціон харчування залишався переважно традиційним: хліб, каші, овочі, молочні продукти, домашня олія, сезонне м'ясо й риба. Саме в щоденній праці – на полі, у городництві, тваринництві та домашньому господарстві – формувався спосіб життя сільської громади. Праця була родинно організованою, а господарська дисципліна в багатьох етнічних спільнотах залишалася важливим елементом самоідентифікації. Показово, що в німецькому Ландауському районі у середині 1920-х рр. кооперативні форми об'єднували 974 господарства, а матеріальну допомогу отримали 274 бідняцькі родини, що засвідчувало поєднання традицій селянської взаємодопомоги з новими радянськими механізмами контролю [2, с. 5–6].

Водночас повсякденність не обмежувалася матеріальною сферою. Мова спілкування, релігійні практики, календар свят, норми шлюбної поведінки, взаємодопомога сусідів і внутрішня солідарність громади були тими механізмами, які забезпечували відтворення етнічної спільноти [1, с. 80–82]. У 1920-х рр. політика коренізації частково відкривала можливості для використання рідної мови в освіті та

культурному житті, однак паралельно посилювала включення національних громад у радянські адміністративні структури [6, с. 51–58]. На матеріалах німецьких поселень Миколаївщини видно, що держава дедалі глибше втручалася у школу, податкову систему, розподіл ресурсів, соціальну опіку й навіть релігійне життя громади [1, с. 29]. Це означало поступовий перехід від відносно автономної моделі сільського існування до більш контрольованої та регламентованої.

Переломним чинником у зміні повсякденного життя стали кризи 1920–1930-х рр. Голод 1921–1923 рр. болісно вдарив по етнічних громадах Півдня України: зменшення продовольчих запасів, втрата худоби, поширення сурогатного харчування, дитяча безпритульність і загальне зубожіння суттєво деформували звичний побут [7, с. 130–134]. Наприкінці 1920-х – у 1930-х рр. колективізація, антирелігійна політика та руйнування традиційних форм господарювання остаточно підірвали звичний уклад села. Приватне обійстя втрачало статус головного центру економічного життя, релігійні свята витіснялися офіційною радянською обрядовістю, а усталені форми внутрішньогромадської саморегуляції дедалі більше підмінялися зовнішнім адміністративним контролем [3, с. 163; 6, с. 51–58].

Отже, повсякденне життя селянства національних меншин Миколаївщини у першій половині ХХ ст. було складною системою взаємодії традиції та модернізаційного тиску. Саме в житлі, харчуванні, одязі, праці, релігії, родинних і сусідських практиках найвиразніше зберігалися етнічні маркери німців, болгар та інших громад краю. Однак радянські соціально-економічні експерименти міжвоєнної доби суттєво змінили цю буденність, поступово руйнуючи її локальну самотність і перетворюючи поліетнічне село Миколаївщини на частину уніфікованого радянського простору [1, с. 82; 3, с. 163; 6, с. 51–58].

Джерела та література

1. Якубова Л. Д. Повсякденне життя етнічних меншин радянської України у міжвоєнну добу. Київ: Поліграф. д-ця Ін-ту історії України НАН України, 2011. 338 с.

2. Котляр Ю. Національні меншини південно-українського села в добу непу. // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. 2010. Вип. 19, ч. 2. С. 3–19.

3. Гуменюк В. В. Житлово-побутові умови національних меншин Півдня України (1920–1930-і рр.). // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. 2017. Вип. 1, ч. 3. С. 160–165.

4. Георгієва Ю. В. Традиційні житла болгар с. Тернівка Миколаївської області. // Наукові праці. Історичні науки. 2008. Т. 96, вип. 83. С. 117–123.

5. Гуменюк В. В. Одяг міжвоєнної доби у повсякденному житті національних меншин Півдня України. // Гілея: науковий вісник. 2017. Вип. 124(9). С. 69–72.

6. Іванова Т. Ю. Політика коренізації та етнічне населення Півдня України у 20–30-х роках ХХ ст. // Гілея: науковий вісник. 2009. Вип. 21. С. 51–58.

7. Іванова Т. Ю. Етнічні меншини Півдня України у період голоду 1921–1923 рр. // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2013. Вип. 35. С. 130–134.

РОЗДІЛ 3.
НОВІ ТЕНДЕНЦІЇ В РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНИХ
МЕНШИН (СПІЛЬНОТ) МИКОЛАЇВЩИНИ В РОКИ
НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

УДК 327.7(477) "1991/2021"(043.2)

Гомонюк Є.Д.,
аспірант кафедри історії
ЧНУ імені Петра Могили;
менеджер з регіонального розвитку
комунальної установи Миколаївської міської ради «Агенція
розвитку Миколаєва»

**ДІЯЛЬНІСТЬ CLAIMS CONFERENCE У МИКОЛАЄВІ У
1991–2021 РОКАХ**

Здобуття Україною незалежності у 1991 році стало каталізатором процесів національно-культурного відродження етнічних меншин. Для єврейської громади Миколаєва, яка зазнала катастрофічних потрясінь під час Другої світової війни, а згодом і значних демографічних та асиміляційних втрат у радянський період, 1990-ті роки ознаменувалися початком стрімкої інституційної розбудови. Визначальну роль у цьому процесі відіграла фінансова, організаційна та методична підтримка з боку міжнародних єврейських інституцій [1, с. 45]. Серед них особливе місце посідає Конференція з матеріальних претензій євреїв до Німеччини (Claims Conference) – некомерційна організація, яка з моменту свого заснування в 1951 році представниками 23 великих міжнародних єврейських організацій піклується про євреїв, які постраждали під час Голокосту, підтримує організації, що

займаються соціальною допомогою та сприяє відновленню єврейських громад по всьому світі. Її робота у Миколаєві демонструє унікальний приклад того, як фокус іноземної допомоги трансформувалася від екстреного забезпечення базових потреб до розбудови сталої, професійної системи соціального патронажу та збереження історичної пам'яті поліетнічного регіону.

У перші роки незалежності України на тлі глибокої економічної кризи для єврейської національної спільноти міста вкрай актуальним був соціально-благодійний напрям підтримки. Ситуація ускладнювалася й через відсутність розвиненої локальної інфраструктури взаємодопомоги. В цей період Claims Conference фінансує ряд міжнародних програм, які розпочали формування системної гуманітарної відповіді на цю глобальну проблему. А безпосереднім оператором виступає Американський єврейський об'єднаний розподільчий комітет «Джойнт» (JDC) та його мережа «Хеседів» по 18 містах України. Миколаївський Хесед запрацював як єдиний єврейський центр соціального обслуговування у 1997 році, що стало переломним моментом для розбудови системи соціального захисту літніх людей у місті.

Спочатку Центр розмістився при синагозі на базі Миколаївської єврейської релігійної громади. У 1999 році його зареєстрували як Миколаївський благодійний фонд «Хесед Менахем», який очолив головний рабин міста Шолом Готтліб [2]. Пізніше, у 2006 році з'явився ще один благодійний фонд «Хесед Реім», заснований під керівництвом Михайла Гольденберга [3]. Фонд розмістився на першому поверсі нової будівлі Миколаївського товариства єврейської культури. Обидва Хеседи надавали різні види допомоги жертвами Голокосту (колишнім в'язням гетто та концтаборів, осіб, що перебували на окупованих територіях або в евакуації).

Якщо у 1990-х роках пріоритетом Claims Conference в Україні була базова боротьба з бідністю серед жертв нацизму:

організація безкоштовних їдалень, масова видача продуктових наборів, забезпечення сезонним одягом та базовими медикаментами. Відбувалося закладення фундаменту – формування баз даних підопічних та перших стандартів волонтерської та соціальної роботи. То зі стабілізацією загальної економічної ситуації в країні на початку 2000-х років настає ера патронажу та індивідуальних грошових компенсацій. Claims Conference змінила парадигму своєї присутності на півдні України. На зміну масовим роздачам гуманітарних пакунків прийшли адресні, високобюджетні програми.

Ключовим досягненням цього етапу став запуск масштабної програми «Homescare» (Догляд вдома). Місцевий Хесед за фінансової підтримки Claims Conference підготував штат професійних патронажних працівників, які взяли на себе щоденний догляд за маломобільними жертвами Голокосту в Миколаєві та області. Одночасно запрацювали механізми прямих репарацій від уряду Німеччини, що дозволило цільовій групі, які відповідали критеріям статусу жертв нацизму, оформлювати та отримувати регулярні фінансові виплати (наприклад, через Фонд Центральної та Східної Європи (CEE Fund) або фонд Article 2) чи одноразові виплати (Hardship Fund FSU). Так, у 2012 році 80 тисяч людей, які пережили Голокост і проживали в Україні та країнах СНД, отримали одноразову компенсацію у сумі 2,556 євро [4]. В 2015 році одноразові виплати у розмірі 2500 євро отримали 21600 людей з 81 країни світу, що пережили Голокост в дитячому віці [5]. В 2016 році загальна сума допомоги по всьому світу від Claims Conference склала понад 281 млн євро, у 2017 – 315 млн євро, у 2018 році – 350 млн євро [6].

В цей час діють програми «Food cards» (банківські картки для купівлі продуктів) та відшкодування витрат на критично важливі ліки та операції (катаракта, ендопротезування). А також реалізується програма «Зимова допомога» (Winter

Relief), яка допомагала підопічним програми з оплатою комунальних послуг, придбанням палива та теплих речей.

Період після 2014 року поставив перед гуманітарними місіями нові виклики. По-перше, демографічний фактор: цільова аудиторія (жертви нацизму) досягла дуже похилого віку, що вимагало перерозподілу бюджетів від загальної соціальної підтримки до дороговартісної медичної опіки. Claims Conference суттєво збільшила квоти на забезпечення життєво необхідними ліками, фінансування екстрених медичних втручань, реабілітаційне обладнання та спеціалізований догляд за лежачими хворими.

По-друге, геополітична криза, російська анексія Криму та початок війни на сході України змусили фонди адаптувати свої програми. Організація звертає увагу на підтримку внутрішньо переміщених осіб похилого віку, які прибували до Миколаєва з зони АТО/ООС.

Починаючи з пандемії COVID-19, коли вразливі літні євреї стали ще більш ізольованими та відрізнаними від своїх громад, Claims Conference через «Джойнт» запустив програму JOINTECH, завдяки якій найуразливіші літні люди отримали спеціально розроблені смартфони для підтримки зв'язку із родиною, друзями та ширшою єврейською спільнотою, особливо коли особисті зустрічі неможливі. Окрім Claims Conference, фінансову підтримку цьому проєкту надали член правління JDC Маршалл Вайнберг, Єврейська федерація громад Річмонда та м правління JDC Маршаллом Вайнбергом, Федерацією єврейських громад Річмонда та Федерацією єврейських громад Нью-Йорка (UJA-Federation of New York) [7].

Відомо, що на кінець 2021 року, в Україні проживало приблизно 10 000 євреїв, які пережили Голокост. З них 6 500 осіб за підтримки Claims Conference через мережу Хесед отримували догляд вдома. Річне фінансування послуг в Україні, яке надавала Claims Conference, становило понад 46

млн доларів США, і понад половина цієї суми йшла на потреби догляду вдома [8].

Організація понад 20 років допомогла координувати виплати компенсацій цим жертвам концентраційних таборів в Україні, отриманих від Німеччини, за їхні страждання, а також сприяла евакуації жертв Голокосту до Ізраїлю, Польщі, Молдови та Німеччини під час повномасштабного вторгнення Росії в Україну у 2022 році.

Також поза суто соціально-економічним вектором, надзвичайно важливою складовою роботи Claims Conference у Миколаєві була політика збереження пам'яті. Розуміючи, що покоління безпосередніх свідків трагедії відходить, організація активно фінансувала через «Джойнт» різні ініціативи з документування усної історії в регіоні, зокрема надавала підтримку Українському інституту вивчення Голокосту «Ткума» та Музею «Пам'ять єврейського народу та Голокост в Україні». У фокусі їхньої підтримки були: документування та архівування свідчень тих, хто вижив; дослідницькі проекти, присвячені історії Голокосту та розвитку єврейських громад України до та під час Другої світової війни; збереження локальної єврейської матеріальної та нематеріальної спадщини (юдаїки), що допомагає реконструювати історичний та поліетнічний портрет регіону.

Діяльність Claims Conference у Миколаєві протягом 1991–2021 років є показовим прикладом еволюції гуманітарної індустрії. Почавши з ліквідації гострого дефіциту продовольства у пострадянський період, організація спільно з місцевими партнерами змогла вибудувати багаторівневу інституцію соціального захисту. Їхня робота не лише забезпечила гідну старість тисячам миколаївців, які пережили нацистські переслідування, але й зробила вагомий внесок у розвиток третього сектора регіону, впровадивши міжнародні стандарти проектного менеджменту, соціальної відповідальності та збереження культурної спадщини.

Джерела та література:

1. Зісельс Й. Євреї України: громадське життя і антисемітизм (1990-ті роки – 2000-ні роки). Київ: Дух і Літера, 2012. 308 с. URL: <https://duh-i-litera.com/book/yevreyi-ukrayini-gromadske-zhittya-i-antisemitizm-1990-ti-2000-ni-roki>.

2. Миколаївський благодійний фонд «Хесед Менахем». *Clarity Project: база даних і система аналітики публічних закупівель*. URL: <https://clarity-project.info/edr/24785980>.

3. Благодійний фонд «Хесед Реїм». *Clarity Project: база даних і система аналітики публічних закупівель*. URL: <https://clarity-project.info/edr/34375713>.

4. Коваль Л. Жертви Голокосту отримують по 2500 євро. *Урядовий кур'єр*. 22 листоп. 2012. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/news/zhertvi-golokostu-otrimayut-po-2500-yevro/>.

5. Жертвам Голокосту виплачуватимуть компенсації. *ZMINA*. 28 трав. 2015. URL: https://zmina.info/news/zhertvam_golokostu_viplachuvatimut_kompensaciji/.

6. Пережившим Холокост виделят 600 мільйонів доларів. *Всеукраїнська єврейська рада*. 8 лип. 2016. URL: <https://jadvis.org.ua/category/item/1443-perezvivshim-kholokost-vydelyat-600-millionov-dollarov>.

7. Care for the Vulnerable. *JDC*. URL: <https://www.jdc.org/learn/countries/ukraine/>.

8. Claims Conference Mobilizes in Ukraine. *Claims Conference*. URL: <https://www.claimscon.org/regions/fsu/ukraine/claims-conference-mobilizes-in-ukraine/>.

Каймаразова Л. С-М.,
голова правління ГС «Рада національних
товариств Миколаївської області»

РАДА НАЦІОНАЛЬНИХ ТОВАРИСТВ МИКОЛАЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ТА ЇЇ РОЛЬ У ЗБЕРЕЖЕННІ МІЖНАЦІОНАЛЬНОГО МИРУ Й ЗЛАГОДИ В СУСПІЛЬСТВІ

У сучасній Миколаївщині перші національно-культурні товариства виникають у кінці 80-х – поч. 90-х рр. а згодом, у 1992 р., за ініціативи 7 національно-культурних товариств та сприяння Миколаївських відділень Українського фонду культури, Народного руху України, Миколаївського Пушкінського клубу була створена громадська організація «Рада національних товариств Миколаївської області», яка стала об'єднаним органом для етнічних громад області. У 2015 році Рада стала громадською спілкою.

Головним завданням Ради національних товариств Миколаївської області є сприяння розвитку мови та культури національних меншин (спільнот) області, захист і представлення їх прав, методична допомога національно-культурним товариствам, науково-дослідницька й просвітницька робота. Місією організації є збереження в суспільстві міжнаціонального миру й злагоди.

Свою роботу Рада національностей визначає за такими напрямками: «Освіта: збереження і розвиток рідної мови», «Культура і просвітництво», «Науково-дослідницька діяльність», «Захист прав національних меншин і збереження миру й злагоди в суспільстві», які реалізуються через відповідні акції, проекти і програми.

Основні акції Ради: фестиваль національних культур «Дружба», обласний фестиваль слов'янських народів, День рідної мови, обласна олімпіада з мов етнічних спільнот, ознайомлювальні уроки з мов етнічних спільнот у ЗОШ міста й області, організація науково-практичних конференцій, лекції з історії і культури народів Миколаївщини у вищих навчальних закладах міста, «Жива бібліотека», семінари й зустрічі в рамках Європейського тижня протидії расизму, до Міжнародного дня боротьби з фашизмом й антисемітизмом і Міжнародного дня толерантності, відкриття інформаційно-аналітичних і культурно-освітніх центрів національних меншин у загальноосвітніх школах міста й області, науково-популярне видання «Миколаївщина багатонаціональна: з історії етнічних спільнот регіону», альманах «Мова рідна, слово рідне», цикл літературних вечорів «Література народів Миколаївщини» спільно з Центральною міською бібліотекою ім. М. Л. Кропивницького, проєкт «Дружать діти – дружать народи» спільно з Миколаївською обласною бібліотекою для дітей ім. В. Лягіна, фестиваль «Дружби народів» до Дня землі спільно з Миколаївським зоопарком, цикл презентацій національних товариств «Мультикультурна Миколаївщина» для школярів і молоді спільно з Миколаївською обласною бібліотекою для юнацтва.

З часу свого заснування Рада національностей об'єднувала і згуртовувала національні спільноти краю, ініціювала створення нових національно-культурних товариств, підтримувала їх діяльність, надавала методичну допомогу. Всі проєкти й програми Ради спрямовані на єднання людей і суспільства на принципах порозуміння, поваги й міжкультурного діалогу. У 2020 році було створено документальний фільм «Рада національних товариств Миколаївської області: на сторожі миру й злагоди», який розповідає про діяльність нашої громадської спілки та її

проекти й програми протягом 30 років. Більше про нас дізнавайтесь з нашої сторінки у Фейсбук: «Рада національних товариств Миколаївської області» (<https://www.facebook.com/radanatsionalnostey/>) та на офіційному YouTube каналі https://www.youtube.com/channel/UCDMfj9zumTZMnlMM_KxIWlg - «Рада національностей».

Джерела та література

1. Миколаївщина багатонаціональна: з історії етнічних спільнот регіону / ред. Л. С.-М. Каймарзова. Миколаїв: Видавець Прокопчук Т. Ю., 2012. 736 с.

2. З власного досвіду роботи в ГС «Рада національних товариств Миколаївської області».

УДК 908 (477.7)

Романенко С.В.,

заступник директора з наукової роботи
КЗК «Миколаївський обласний краєзнавчий музей»

ГЕНРИЄТТА ГЕТТЕ - ДОСЛІДНИЦЯ ПРОЦЕСІВ КОЛОНІЗАЦІЇ ПРИЧОРНОМОР'Я КРИЗЬ ПРИЗМУ РОДИННОЇ ІСТОРІЇ

Процеси колонізації Півдня України початку ХІХ ст. викликали цікавість у багатьох науковців як минулого так і сучасності [1]. Останнім часом з'являється багато нових публікацій локального характеру, які розповідають про долю окремих іноземних поселень або родин [2]. Особливої уваги заслуговують дослідники, для яких історія родини тісно переплетена із загальною історією. Однією з них є Генрієтта Львівна Гетте – магістр філології, незалежний дослідник,

автор видань, що стосуються збереження родинної пам'яті, в контексті господарського засвоєння Північного Причорномор'я іноземцями.

Метою тез є висвітлення внеску Г. Гетте у вивчення процесів колонізації, що базується не тільки на архівних та бібліотечних джерелах, а й на родинних спогадах, хроніках, листуванні.

Генрієтта Гетте народилася у 1940 р., м. Тулун Іркутської області в родині вчителів. Її батько – Лео Гетте (1908-2002), родом з німецького поселення Штейнберг (нині - с. Кир'яківка Миколаївської області), викладав німецьку мову та співи, мати - Ельза Гехлер (1909-2002), зі швейцарського поселення Основа (нині - частина м. Нова Каховка Херсонської області), закінчила фізико-математичний факультет педагогічного інституту й працювала за фахом. У 30-х роках ХХ століття родина з іноземним корінням потрапила під переслідування радянської влади. Лео Гетте неодноразово заарештовували та в 1944 році відправили на заслання до Тайшетлагу. У 1950-1956 роках він перебував на спецпоселенні в Мамонтовському районі Алтайського краю. Реабілітований у 1957 році.

Трагічно склалася доля Ельзи Гехлер. Разом з 3 дітьми та своїми батьками у 1943 році вона була вивезена німцями до Ламбергу. Оскільки Гехлер були швейцарцями, то зберігали підданство країни, з якої переселилися. На підставі цього, родина Гехлер подала запит на виїзд до Швейцарії. Позитивну відповідь отримали батьки Ельзи, а вона з дітьми у 1945 р. була репатрійована до Сибіру, заарештована та направлена у Карлаг. Діти опинилися в дитбудинку м. Зима Іркутської області. На той момент Генрієтті Гетте було 6 років, вона не розмовляла російською і дуже страждала без батьків. Лише у 1956 році родина об'єдналася.

Батьки намагалися не згадувати важки часи, навіть після еміграції закордон у 80-х роках ХХ ст. І тільки після їх смерті

Генрієтта Львівна почала по крихтам збирати матеріали про свою сім'ю. Вона мала на меті не тільки створити повний родовід, починаючи з XVIII ст., але й зібрати матеріали для реабілітації матері.

Дослідниця зверталася до архівів м. Одеси, Миколаєва, Херсона, Ізмаїла, Белгород-Дністровська, Сімферополя, Москви, Санкт-Петербурга, Саратова, швейцарських кантонів Во й Арговія, громад Оберкульм, Ріва, працювала в бібліотеках. Знайдені матеріали стали основою до написання книги «Знедолені батьківщиною» [3], яка із доповненнями перевидавалася у 2008 та 2011 рр. В ній поряд з історією сім'ї, особистими світлинами, листуванням, приватними спогадами, документами, котрі стосуються родинних відносин, авторка аналізує соціально-економічні та історичні причини заснування швейцарської колоній Шабо та її дочірньої колонії Основа, міркує про долі перших поселенців, їх важку працю та успіхи в освоєнні нових земель. Доволі повно описана історія перших років існування поселень, подаються списки жителів.

В 2011 році, після поїздки на Південь України, з'являється ще одне видання, яке доповнює генеалогічне дерево великої родини Гехлер – Гетте новими гілками – «Данина пам'яті: зустріч біля витоків» [4].

Свій громадський обов'язок Генрієтта Гетте бачила не тільки в популяризації сімейної історії через наукову та науково-популярну літературу, але й через меморіалізацію постатей. За її ініціативи у 2009 році в римо-католицькому костелі м. Миколаєва була відкрита пам'ятна дошка батькові, Лео Гетте, органісту та керівнику церковного хору. Восени цього ж року в Новій Каховці встановлений пам'ятний знак засновникам виноградарства та виноробства в Таврії та поселення Основа Л. Гехлеру, Ж. Жатону та Ю. Майєру. А через рік з'явився пам'ятник жертвам радянського терору в

Новій Каховці: всім швейцарським і німецьким колоністам, жертвам НКВС.

Архівних матеріалів, зібраних під час написання родоводу, виявилось багато й висновки, зроблені під час роботи, ґрунтовно відрізнялися від офіційно існуючої версії. Тому дослідниця вирішила опублікувати власну версію подій минулого. У співавторстві з Г. Молотковим у наукових виданнях була опублікована серія статей, присвячених постаті засновника колонії Шабо - Луї Вінсена Тардана та першим рокам, проведеним швейцарцями в Російській імперії [5]. У 2014 році була видана монографія «Колонізація півдня Російської імперії в XVIII–XIX віках: внесок швейцарців і німців» [6], яка стала результатом детального розбору документів та співставлення фактів, викладених у них. Авторка підкреслює, що колоністи зробили значно більший внесок у розвиток цілих земель Півдня України, чим вважалося в більш ранішніх джерелах. Особливу увагу приділено внеску переселенців у розвиток виноградарства, садівництва, запровадженню нових методів господарювання.

Не менше значення в дослідженнях Г.Гетте займає тема німецької колонізації. Перші праці з'являються до 200-річчя заснування німецьких колоній Березанського округу. У книзі «Німецький слід в історії Миколаївщини» [7], йдеться про основні етапи розвитку колоній, починаючи з 1809 року й до сучасності. Авторка акцентує увагу не тільки на значному внеску німців у сільське господарство промисловість і торгівлю, але й підкреслює їх значення у розвитку науки, освіти, культури, медицини в регіоні. Вона розкриває страшні моменти, які спіткали німецькі родини під час сталінських репресій, подій Другої світової війни, депортації. Перед очима науковиці – гіркий досвід батька, який свого часу служив у римо-католицькій церкві. Брошура «Миколаївський римо-католицький костел Святого Йосипа», присвячена різним

аспектам існування цього духовного центру [8]. Особливу увагу Г. Гетте приділяє благодійним організаціям, які діяли при цій установі.

Таким чином, праці Генрієтти Гетте є прикладом того, як методи дослідження мікроісторії стають основою для вивчення більш широкої тематики, відтворюючи загальні історичні процеси.

Джерела та література

1. Karl Stumpp, Die Auswanderung aus Deutschland nach Rußland in den Jahren 1763 bis 1862. Landsmannschaft der Deutschen aus Rußland. 8. Auflage, 2004. 1018 S.; Евтух В. Б., Чирко Б. В. Німці в Україні (1920-1990-і роки). К.: Інтел, 1994; Канєнберг-Сандул О. К. Правове становище німецьких колоністів на півдні України (кінець XVIII ст. - 1917 р.). Київ: В-во Фенікс, 2019. 268 с.; Мешков Д. Життєвий світ причорноморських німців (1781-1871) / Пер. з нім. А. Косара. К.: ТОВ "Видавництво "Кліо", 2017. 464 с.; Німецькі поселення в Україні: історія і сьогодення. Київ, Миколаїв: вид-во МДГУ ім. Петра Могили; Шитюк М. М. та ін. Німці Півдня України: Історія і сучасність. Миколаїв: Редакційно-видавничий відділ МДУ ім. В. Сухолинського, 2009. 424 с.

2. Денисюк Н. І. Катеринина долина (за спогадами жителів села Катериненталь, їх дітей, онуків та знайомих). Вознесенськ, 2014. 127 с.; Денисюк Н. І. Незабутнє минуле Піщаного Броду. Миколаїв: Видавництво Ірини Гудим, 2012. 24 с.; Плесская -Зебольд Э. Немцы Одессы 1803-1920. Одесса, 1999. 520 с.; Сабалдашов В. Історія колонії Ландау - села Широколанівка. Миколаїв: Іліон, 2020. 224 с.; Шива О. Німці Сланеччини. Реабілітовані історією. Миколаїв: Шамрай, 2020. 160 с.

3. Гётте Г. Отвергнутые родиною. Кёльн: Издательство: Г. Гётте, 2007. 308 с.

4. Гётте Г. Дань памяти: встречи у истоков. Köln: Изд-во Г. Гётте, 2011. 39 с.

5. Гётте Г., Молотков Г. Луї Вінсен Тардан: погляд з іншого ракурсу // Чорноморський літопис. 2011, вип. 3. С. 51–61; Гётте Г. Л., Молотков Г. С. Из истории швейцарской колонизации Юга Российской империи // Историчний архів. Миколаїв, 2014. Вип. 13. С. 127-136; Гётте Г., Молотков Г. Швейцарские аграрные колонии на юге Российской империи // Историчний архів. 2014. Вип. 12. С. 52-59.

6. Гётте Г., Молотков Г. Колонизация юга Российской империи в XVIII–XIX веках: вклад швейцарцев и немцев. Кёльн: Изд-во Г. Гётте, 2014. 379 с.

7. Гётте Г. Немецкий след в истории Николаевщины. Köln: Изд-во Г. Гётте, 2011. 43 с.

8. Гётте Г. Николаевская римско-католическая церковь Святого Иосифа. Köln: Изд-во Г. Гётте, 2009. 29 с.

РОЗДІЛ 4.
ЕТНІЧНІ СПІЛЬНОТИ КРАЮ В РОКИ ВІЙН ТА
РЕВОЛЮЦІЙ (XX - ПОЧАТОК XXI СТ.)

УДК 94(477):323.15 «1917/1921»

Горохов В.В.,
аспірант кафедри історії
ЧНУ імені Петра Могили

ЖИТТЯ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН ПІВДНЯ
УКРАЇНИ В ПЕРІОД УКРАЇНСЬКОЇ РЕВРЛЮЦІЇ 1917–
1921 рр.

Повсякденне життя національних меншин на Півдні України у період Української національної революції 1917–1921 років було складним процесом, який визначався як політичними, так і соціально-економічними чинниками. Розгляд яких варто розпочати з Української Центральної Ради (далі ЦР), яка толерантно ставилася до національних меншин. Наприклад, у Третьому Універсалі ЦР проголосила забезпечення всіх прав народів, що населяють Україну. Зокрема, було визнано право великоросів, євреїв, поляків та інших національностей на національно-персональну автономію для самостійного вирішення питань освіти, культури та релігії. Четвертий Універсал підтвердив ці права, а 9 січня 1918 року було прийнято окремий «Закон про національно-персональну автономію» [3, с. 28].

Проте втілити ці плани в життя виявилось складно. Постійні зміни влади на місцях, воєнні дії та загальна нестабільність заважали центральному уряду керувати роботою національних союзів. Через це також не вдавалося вчасно фінансувати важливі культурні та освітні проекти.

Суперечки між різними етнічними групами та агітація радикалів ще більше ускладнювали розбудову автономії, посилюючи атмосферу ворожості та недовіри. Хоча ЦР прагнула побудувати вільну Україну для всіх її мешканців, тогочасний хаос, війна та міжнаціональні конфлікти завадили повному втіленню цих демократичних ідей на практиці [3, с. 23].

Після падіння ЦР, в Україні встановлено Гетьманат Павла Скоропадського. За часів гетьмана становище національних меншин на Півдні України суттєво змінилося порівняно з періодом Центральної Ради. Гетьман відмовився від принципу національно-персональної автономії, скасував відповідний закон і ліквідував національні міністерства, пояснюючи це тим, що спеціальні привілеї могли посилювати конфлікти. Формально проголошувалася рівність усіх громадян незалежно від національності, а представники меншин зберігали місця в уряді [3, с. 33].

Життя окремих громад відрізнялося. Німці-колоністи користувалися підтримкою німецьких військ і часто організовували загони самооборони. Євреї отримували фінансову підтримку на освіту та могли обирати представників до національних зборів. На селах міжетнічні зіткнення та повстання виникали через повернення великих землевласників і конфлікти з українськими селянами [3, с. 73].

Становище національних меншин за часів Директорії УНР було складним і суперечливим. Офіційно політика держави базувалася на принципах демократії та відновленні прав меншин, однак реальне життя проходило в умовах військового хаосу, постійної зміни влади та міжнаціональних конфліктів, що значною мірою обмежувало можливості реалізації державних декларованих намірів. Директорія намагалася відновити досвід ЦР: 24 січня 1919 року було скасовано закон Гетьманату про ліквідацію автономії, повернувши чинність

закону «Про національно-персональну автономію», а декларація від 26 грудня 1918 року проголошувала рівність усіх народів і досягнення національної злагоди. Політичне представництво меншин у центральних органах держави частково забезпечувало участь у прийнятті рішень [3, с. 42].

У реальному житті на Півдні України громади стикалися з численними загрозами та обмеженнями. У 1919 році Україною прокотилася хвиля єврейських погромів, вчинених як регулярними військовими частинами, так і неконтрольованими отаманами. Директорія намагалася реагувати через створення слідчих комісій, покарання винних і виплату матеріальної допомоги постраждалим [3, с. 44].

Становище національних меншин у період панування білогвардійців на Півдні України характеризувалося відновленням дореволюційного порядку, ігноруванням національних прагнень неросійських народів та масовим насильством. Політика денікінського уряду базувалася на принципі «єдина і неподільна Росія», що фактично означало відсутність автономій для меншин і повернення до імперських стандартів, де етнічні питання не мали жодного значення. Національні прагнення неросійських громад ігнорувалися, а соціально-економічні мотиви невдоволення українського та іншого населення перетворювалися на політичну проблему, посилюючи опір режиму і сприяючи його поступовому краху [3, с. 56].

Більшовики прагнули централізувати владу й «підпорядкувати» етнічні процеси завданням соціалістичного будівництва, проте реальні права національних меншин були сильно обмежені. Для контролю за ситуацією у травні 1921 р. було створено Відділ національних меншин при Наркоматі внутрішніх справ, де діяли окремі підвідділи для євреїв, поляків та німців. Хоча частина діяльності мала просвітницький характер: школи, бібліотеки, культурні заходи

головною метою залишалося зміцнення радянської влади на місцях, що супроводжувалося поступовим обмеженням автономії та привілеїв громад [3, с. 84].

Життя етнічних громад проходило на тлі катастрофічного економічного становища та тиску з боку радянської адміністрації та Червоної армії. Військові частини часто проводили примусові реквізиції продовольства, палива і навіть одягу, а місцева влада демонструвала відверту ворожість до представників національних меншин. Так, німці-колоністи та болгари стикалися зі штучно завищеними податками, відсутністю чіткої земельної реформи та обмеженням релігійних практик, що стимулювало масову еміграцію до Німеччини та Америки.

В архівних джерелах відображено різні сторони діяльності радянської влади та її вплив на повсякденне життя населення. Значна увага, в цей час, приділялася боротьбі з епідеміями, зокрема з холерою. Такі заходи зафіксовані у матеріалах Державного архіву Миколаївської області (ДАМО) [2, с. 6]. У документах також простежується встановлення контролю над обігом мисливської зброї серед населення, що свідчить про прагнення влади контролювати безпеку та обмежити можливі прояви збройного спротиву [1, с. 22]. Окремо джерела відображають процес формування судових органів у сільській місцевості у 1920 р. До їх складу залучали представників бідного та середнього селянства, що мало забезпечити підтримку нової влади та відповідало класовим принципам більшовицької політики правосуддя [1, с. 10-15].

Отже, життя національних меншин у період революції було надзвичайно складним: постійні зміни влади, реквізиції майна, продовольства та худоби, земельні реформи, мобілізації до війська, багато в чому зруйнували традиційний уклад етнічних спільнот краю.

Джерела та література

1. Накази і розпорядження Херсонського губернського, Миколаївського повітового та Тернівського волосного революційних комітетів про вилучення зброї у цивільного населення, охорону реквізованого майна та мобілізацію колишніх офіцерів до червоної армії. 1 лютого - 6 липня 1920 р. // ДАМО. Ф. Р-222. Оп. 1. Спр. 5.

2. Накази Одеського губвійськкома про мобілізацію громадян призовного віку та організацію боротьби з дезертирством; відомості волвійськкомату про кількість мобілізованих громадян і кінського поголів'я, листування волвійськкома з сільрадами з мобілізаційних питань. 27 березня - 19 листопада 1920 р. // ДАМО. Ф. Р-200. Оп. 1. Спр. 6.

3. Котляр Ю.В. Повстанський рух етнічних меншин Півдня України (1917–1931). Київ–Миколаїв: Видавництво МДГУ імені Петра Могили, 2008. 132 с.

УДК 94(477.73)«1919/1920»:323.1

Котляр Ю. В.

доктор історичних наук,
професор кафедри історії,
перший проректор ЧНУ імені Петра Могили

ПОВСТАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН НА МИКОЛАЇВЩИНІ (1919–1920 рр.)

Події Української революції 1917–1921 рр. супроводжувалися масштабними соціальними, політичними та етнонаціональними трансформаціями, що особливо гостро проявилися на Півдні України. Миколаївщина, як

поліетнічний регіон зі значною часткою німецького, болгарського, єврейського, польського та інших етносів, у 1919–1920 рр. стала ареною складних і суперечливих процесів, пов'язаних зі збройними виступами національних меншин. Часта зміна владних режимів, мобілізація, реквізиції, а також загальна дестабілізація суспільного життя, спричинили зростання протестних настроїв серед етнічних громад краю.

Повстання національних меншин на Миколаївщині були багатofакторним явищем, що поєднувало соціально-економічні, національні та політичні мотиви. Вони не завжди мали чітко сформульовану програму, однак істотно впливали на військово-політичну ситуацію в регіоні, перебіг антибільшовицького та антиденікінського повстанських рухів.

1918–1921 рр. характеризувалися чисельним і організованим спалахом повстансько-партизанського руху селян на Миколаївщині. Він проявив себе у таких напрямках:

- весна – зима 1918 р. – антигетьманський;
- весна – літо 1919 р. – антибільшовицький;
- осінь 1919 – зима 1920 рр. – антиденікінський;
- 1920–1921 рр. – антикомуністичний [1, с. 108].

Етнічний фактор селянського повстанського руху найбільш повно проявив себе в антибільшовицькій та антиденікінській боротьбі.

В антибільшовицьких виступів слід виділити події початку серпня 1919 р., коли повстанський рух перекинувся на німецькі колонії Миколаївщини і охопив ряд селищ на лівому березі Південного Бугу, до них приєдналися і болгаро-колоністи. При цьому українські селяни, німці-колоністи і болгаро-колоністи часто діяли спільно проти більшовицьких військ. Так, повстання болгарського населення села Тернівка підтримали жителі села Червоне поблизу Миколаєва. Тернівці

намагалися захопити Миколаїв. Партійна дружина міста була знищена повстанцями, а для їх придушення використали артилерію. Незабаром, почався новий наступ на Миколаїв. Болгари-колоністи та українські селяни підійшли майже до Інгульського мосту, але польові гармати знову примусили їх відступити. Без перепочинку, більшовицькі частини Миколаєва відбивалися від повсталих селян протягом усього серпня 1919 р. [2, с. 51].

Важливим сегментом антиденікінського повстанського руху були виступи представників національних меншин. На Миколаївщині складна ситуація була з болгарською колонією Тернівка. У серпні 1919 р. тернівці боролися проти більшовиків, а вже в грудні цього ж року розпочали повстання проти денікінців. Його жорстоко придушили каральні загони, але на цьому боротьба не закінчилася. Під час відступу білогвардійських військ з Миколаєва 1 січня 1920 р. озброєний загін тернівців напав на підрозділ денікінців. Виступали проти білогвардійської політики реквізицій і німецькі колоністи, зокрема, жителі Ландау, Блюменфельд, Мюнхен. Єврейська колонія Ефінгар стала головною базою полтавців-баштанців після розгрому Баштанської республіки [3, с. 45].

Виступи представників національних меншин можна вважати антиденікінською силою, проте суто національні виступи відбувалися не часто. Найчастіше болгари, євреї, німці були учасниками селянських повстань різних типів.

Повстання національних меншин на Миколаївщині у 1919–1920 рр. були складовою широкого процесу соціально-політичної дестабілізації, характерного для періоду Української революції. Їх виникнення зумовлювалося поєднанням репресивної політики більшовицької та денікінської влад, економічного тиску, насильницьких мобілізацій і прагнення етнічних громад захистити власні

соціальні та культурні інтереси в умовах постійної зміни політичних режимів.

Дослідження повстань національних меншин на Миколаївщині дає змогу глибше зрозуміти специфіку міжетнічних відносин у революційний період, а також роль національного чинника в ескалації збройного протистояння на Півдні України.

Джерела та література

1. Миколаївщина (нариси історії революції 1917–1921 років) / Л. Л. Левченко, Л. А. Вовчук, О. В. Волос та ін. Миколаїв: Іліон, 2017. 280 с. (Серія: «Миколаївщина. 100-річчя подій Української революції 1917–1921 років»).

2. Котляр Ю. В. Селянські повстання на Миколаївщині у 1918–1921 рр.: передумови, характер, спрямування // Краєзнавство. 2018. № 1. С. 46–55.

3. Котляр Ю. Селянське повстанство на Миколаївщині (1918–1921 рр.). Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2021. 124 с.

Пархоменко В.А.

доктор історичних наук, професор
кафедри історії ЧНУ імені Петра Могили

НАЦІОНАЛЬНІ МЕНШИНИ МИКОЛАЄВА В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1914-1916 рр.)

Розпочинаючи Першу світову війну, європейські монархії сподівалися здобути нові території та зміцнити свої династії, проте історичні реалії не виправдали цих очікувань. Кожна воююча держава намагалася заручитися підтримкою етнічних меншин, особливо це стало актуальним для багатонаціональних Австро-Угорщини та Російської імперії. 19 липня (ст. стилю) 1914 р. Німеччина оголосила війну Росії, що сприяло широкому зростанню антинімецьких настроїв, серед значної частини населення імперії. Виключенням не став і Миколаїв. Загальна чисельність населення Миколаєва перед війною становила близько 102 тис. осіб, із них лише 1% склали представники лютеранства, що дає певне уявлення про чисельність німецької громади міста.

В перші дні війни в Петрограді від натовпу постраждало німецьке посольство. Подібна маніфестація, щоправда, меншого масштабу відбулася і в Миколаєві. Так, 1 серпня 1914 року на центральній Соборній вулиці молодь, чисельністю близько трьохсот осіб стала вимагати закриття установ, власники яких мали німецькі прізвища або назви. Протестувальники, зібравшись біля гастроному «Нейтцель» почали вимагати закриття цього магазину. На розі вулиць Херсонської і Глазенапівської маніфестанти стали кидати каміння у вікна готелю «Штутгард», але поліція незабаром розсіяла натовп. Такий бурхливий прояв «патріотизму» викликав занепокоєння місцевої адміністрації, що знайшло

відгук в пресі, яка закликала миколаївців: «Відмовтеся від німецьких товарів, проходите повз німецькі фірми, але не беріть в руки каміння» [1].

4 вересня із Миколаєва до м. Котельнич Вятської губернії депортовано 7 осіб німецького походження, що мешкали до війни в місті. Один із них, місцевий кореспондент німецьких газет Фрідлендер, сказав репортеру миколаївської преси: «Нехай швидше закінчиться ця жахлива війна, і дай Бог, щоб ми знову стали людьми» [2, с. 67]. У 1915 р. ухвалюються «ліквідаційні закони» – про відчуження німецького землеволодіння в Російській імперії. Боротьба з «німецьким засиллям» почалася і в Миколаївщині, яка входила до складу Херсонської губернії, де налічувалося 182 німецькі колонії. Станом на 1 серпня 1916 р. в Херсонській губернії було оголошено про продажі 2030 маєтків німецьких колоністів, площею 828 тисяч десятин [3]. Проте торги йшли повільно, і на початок серпня, продано лише 18 господарств, площею 5772 десятини [2, с. 68]. Створене у Миколаєві Ліквідаційне управління (вул. Фаліївська, 1) оголосило про продаж 18 вересня 1916 р. у м. Варварівці (пригород міста) амбару для хліба, що належало німецькій торговій конторі М. Нейфельда [4].

За даними К. Ліндемана, напередодні Лютневої революції в Херсонській губернії у володіння Селянського банку перейшло вже 219 німецьких господарств, що налічували близько ста тисяч десятин землі, проте їх мешканці поки залишалися на місцях, адже влада не вирішала куди саме їх переселяти [5, с. 113].

З початком війни розпочалася кампанія по розповсюдженню фактів (реальних і вигаданих) німецьких «звірств» у прикордонних польських містах імперії: Каліші та Ченстохові. Так намагалися викликати антинімецькі настрої серед поляків, підданих Росії. По «гарячих слідах» навіть зняли художню кінострічку про безчинства ворога у Каліші

[6]. У відозві верховного головнокомандувача великого князя Миколи Миколайовича, 1 серпня (ст. стилю) 1914 р., полякам після переможного завершення війни, обіцялась широка автономія але зрозуміло, що лише під скіпетром Романових.

Поляки Миколаєва, що налічували близько 30 тисяч осіб, намагалися зробити свій внесок у військові зусилля держави. Католицька громада міста восени 1914 р. відкрила шпиталь на 25 ліжок при костьольному будинку, взявши на себе утримання там поранених. Для цього утворено товариство «Польський лазарет» за ініціативи Ю. Козелевського, М. Сосіновського, С. Пржияловського, А. де Жоржель та інших.

[7]. У будівлі Миколаївського реального училища розмістилася евакуйована з Польщі Келецька чоловіча гімназія.

Єврейська громада Миколаєва, яка об'єднувала близько 20 тисяч осіб іудейського віросповідання [8], з початком війни, намагалася виказати вірнопідданські почуття: 23 липня 1914 р. від приміщення біржи до Міської думи відбулася єврейська патріотична маніфестація [9]. У грудні 1914 р. єврейською громадою організовано Комітет по збору пожертвувачів воїнам діючої армії. Протягом 21-26 грудня зібрано більше тисячі руб. На ці кошти придбано і відправлено до війська теплу білизну. У березні 1915 р. на вул. Садовій, єврейська громада відкрила за свої кошти лазарет на 30 ліжок. У квітні 1915 р. шпиталі, які утримували польська та єврейські громади оглянув член імператорської свити генерал-майор С. Озеров, і висловив подяку персоналу лазаретів за їхню працю та належне лікування поранених [10, с. 506].

Проте, політика російського уряду традиційно спрямована на обмеження прав і дискримінацію єврейського населення. Особливо це проявилось у 1915 р. в умовах поразок на фронті, коли в армії насаджували антисемітські настрої, а із прифронтових губерній почалося примусове виселення «неблагонадійного» єврейського населення, якого

підозрювали у тотальному шпигунстві. У 1915 р. до Миколаєва прибула 181 єврейська родина (близько 700 осіб). Однак у місті їх не затримували і більшість розмістили в єврейських колоніях: Новополтавці (233 особи) та Доброї (175 осіб). У Миколаєві залишився лише 131 біженець [11, с. 199]. На їх потреби єврейською громадою міста зібрано у 1915 р. – 23813 руб., у 1916 – 60229 руб. [11, с. 200]. Щоправда кількість людей, що здійснювали пожертвування зменшилась за рік у двічі: 1915 рік – 2110 осіб, у 1916 – лише 996 [11, с. 197].

Представники національних меншин поповнювали і лави діючої армії. Так, у 1915 р. миколаївське Товариство допомоги родинам мобілізованих здійснювало піклування над 2040 сім'ями із них 412 єврейських і 69 польських [12].

Військові події негативно вплинули на життя мешканців приміського болгарського поселення Тернівки (зараз мікрорайон у складі Миколаєва). За даними краєзнавця, у грудні 1914 р. перша партія мобілізованих у складі 49 осіб, поповнила лави імператорської армії [13, с. 98]. Призов до війська погіршив становище багатьох болгарських родин. Так, в родині Г. Васильєва, що налічувала 12 осіб, мобілізували чотирьох синів-годувальників [13, с. 99]. 1 жовтня (ст. стилю) 1915 р., Болгарія вступила у війну на боці Німеччини, після цього мешканці колонії змушені були заявляти про свою лояльність уряду та вірнопідданські почуття імператору [14]. Воююча імперія вимагала від своїх підданих постійних жертв: 30 % болгарських колоністів, напередодні революції, не мали у господарствах корів, 29 % залишились без робочої худоби [13, с. 100].

Подальші події, пов'язані з Лютневою революцією 1917 р. та крахом імперії, сприяли активізації національно-визвольних рухів серед етнічних спільнот Миколаївщини.

Джерела та література

1. Николаевская газета. 1914. 3 августа.

2. Пархоменко В. А. Антинімецькі настрої в Миколаєві у 1914 році (за матеріалами періодики) // Південь України у вітчизняній та європейській історії. Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції. 13-14 вересня 2018 р. м. Одеса. Одеса: Екологія, 2018. С. 66-69.
3. Николаевская газета. 1916. 27 сентября.
4. Николаевская газета. 1916. 13 сентября.
5. Линдеман К. Э. Прекращение землевладения и землепользования поселян-собственников: Указы 2 февраля и 13 декабря 1915 года и 10,15 июля и 19 августа 1916 г. и их влияние на экономическое состояние южной России. М.: Тип. К. Л. Меншова, 1917. 384 с.
6. Кинематографическая лента «Германцы в Калише» // Огонек 1914 № 39. Б.с.
7. Державний архів Миколаївської області Ф. 229. Оп. 1. Спр. 1716. Арк 5.
8. Адресная и справочная книга всего Николаева на 1912 год. Николаев: Издательство Д. А. Белого, 1911. С. 81.
9. Николаевская газета. 1914. 24 июля.
10. Єрмілов В. С. Медицина дорядянського Миколаєва: монографія. Миколаїв: Видавництво Ірини Гудим, 2021. 552 с.
11. Щукин В., Павлюк А. Земляки. Очерки истории еврейской общины города Николаева (конец XVIII – начало XX вв.). Николаев, 2009. С. 196–200.
12. Николаевская газета. 1916. 29 октября.
13. Гамза В. І. Тернівка. Історико-етнографічний нарис: монографія. Миколаїв: Іліон, 2013. 532 с.
14. Николаевская газета. 1915. 3 октября.

Шостак А.В.

кандидат історичних наук,
заступник начальника – начальник відділу
у справах національностей та релігій
управління культури, національностей та релігій
Миколаївської обласної військової адміністрації

**ЕТНОПОЛІТИЧНА СФЕРА МИКОЛАЇВЩИНИ В
УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ
РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ В УКРАЇНУ:
СТАН ТА ПРОБЛЕМИ**

Миколаївська область за своєю специфікою є багатонаціональним краєм. Відповідно до Всеукраїнського перепису населення 2001 року на теренах Миколаївщини проживають представники понад 133 національностей. Найбільш чисельними є представники 13 національностей: українці – 81,9%; росіяни – 14,1%; молдавани – 1,0%; білоруси – 0,7%; болгари – 0,4%; вірмени – 0,3%; євреї – 0,3%; корейці – 0,1%; азербайджанці – 0,1%; роми – 0,1%; поляки – 0,1%; татари – 0,1%; німці – 0,1%. У свою чергу, найбільш багатонаціональними територіями Миколаївської області вважаються: Миколаївський, Баштанський та Первомайський райони, міста Миколаїв та Первомайськ. Натомість, до місць компактного проживання національних меншин (спільнот) відносяться: села Затишне, Виноградівка, Костичі Баштанського району (турки-месхетинці), село Богемка Первомайського району (чехи), мкрн. Тернівка м. Миколаєва (болгари) [1, с. 3-10].

Для задоволення етномовних та етнокультурних потреб національних меншин (спільнот) на Миколаївщині представлені 63 громадських об'єднання національних

меншин (спільнот) (щоправда далеко не всіх з них функціонують), зокрема: азербайджанських – 8; білоруських – 1; болгарських – 5; бурятських – 1; вірменських – 5; грецьких – 2; грузинських – 2; дагестанських – 1; єврейських – 5; корейських – 1; караїмських – 1; курдських – 1; молдавських – 2; німецьких – 6; польських – 7; російських – 5; ромських – 3; турків-месхетинців – 2; угорських – 2; чеських – 2; японських – 1. Окрім цього на території Миколаївської області також з різним ступенем активності діють три «парасолькових» громадських об'єднання національних меншин (спільнот).

З метою підвищення ролі громадських об'єднань національних меншин (спільнот) у процесі прийняття органами державної влади рішень щодо розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності національних меншин (спільнот), поглиблення демократичних засад українського суспільства та забезпечення міжнаціональної злагоди в області з 2000 року при голові Миколаївської обласної державної адміністрації існує Рада представників громадських організацій національних меншин області як консультативно-дорадчий орган.

Крім того, в Миколаївській області наявна обласна Цільова національно-культурна програма підтримки та сприяння розвитку національних меншин (спільнот) Миколаївської області на 2025-2027 роки (затверджена розпорядженням начальника Миколаївської обласної військової адміністрації від 04 вересня 2024 року № 332-р) [2], яка починаючи з 2010 року вже стала п'ятою подібною програмою за ліком. До того були програми на 2010-2013 роки, 2014-2018 роки, 2019-2021 роки та 2022-2024 роки. Основною метою програми, якою до речі, наразі може похизуватися далеко не кожна область України є забезпечення оптимального функціонування системи захисту прав національних меншин (спільнот) та корінних народів України в Миколаївській області відповідно

до вимог чинного законодавства України, її міжнародних зобов'язань, сприяння діяльності громадських об'єднань національних меншин (спільнот), створення сталих інституційних умов для задоволення культурних, освітніх та інформаційних потреб національних меншин (спільнот), зміцнення атмосфери толерантності та злагоди у міжнаціональних відносинах, соціальної стійкості, згуртованості та загальнонаціональної єдності українського суспільства, підтримання позитивного іміджу Миколаївської області як полікультурного краю.

Важливо, підкреслити, що ця програма, як і її попередниці, не є декларативною, а навпроти, вона наповнена практичним змістом та реальним фінансуванням з бюджету Миколаївської області. Так, зокрема, на культурологічні, просвітницькі, інформаційні та інші заходи національних меншин (спільнот) та корінних народів України програмою передбачено кошти у сумі 1 535,0 тис. грн. (2025 рік – 476,0 тис. грн., 2026 рік – 513,0 тис. грн., 2027 рік – 546,0 тис. грн.) [2, арк. 9]. Себто, як бачимо, навіть за складних реалій сьогодення, що викликані злочинною збройною агресією російської федерації проти України обласна влада не залишає поза своєю увагою етнополітичну сферу, розуміючи її важливість та актуальність.

Тим не менш, попри позитивні моменти, не позбавлена етнополітична сфера Миколаївщини нині й негативних тенденцій. У цьому, зв'язку завважимо, що до осені 2022 року під російською окупацією знаходилося близько 5% території Миколаївської області, натомість м. Миколаїв перебував фактично під щоденними обстрілами з боку російських терористів. Станом на сьогодні, за виключенням декількох населених пунктів Очаківської міської громади, вся Миколаївська область звільнена від російських військ. Закономірно, що подібний стан справ не міг не позначитися на

етнополітичній сфері. Як наслідок, наразі маємо наступні системні проблеми:

по-перше, це виїзд неабиякої кількості представників та лідерів національно-культурних товариств за межі Миколаївської області з мір безпеки до інших регіонів України, і за кордон. При цьому деякі із них, за нашими припущеннями, залишили нашу область назавжди. Як результат, із цілою низкою громадських об'єднань національних меншин (спільнот) наразі немає співпраці. Крім того, на порядок денний постає питання як реалізовувати обласну Цільову національно-культурну програму підтримки та сприяння розвитку національних меншин (спільнот) Миколаївської області на 2025-2027 роки, так як виникла парадоксальна ситуація: кошти є, але немає тих, хто буде їх використовувати;

по-друге, це старіння та відхід у вічність (як через природні причини, так і через російську агресію) лідерів національно-культурних товариств, й відсутність тих, хто може їх замінити;

по-третє, це індиферентність молоді національних меншин (спільнот) до участі в громадському житті. Направду, ця проблема спостерігалася й до 24 лютого 2022 року, втім опісля – вона ще більше актуалізувалася та загострилася;

по-четверте, це відсутність актуальної статистичної інформації етнічного складу населення Миколаївщини (останній перепис населення був у далекому 2001 році), що створює практичні перепони в реалізації ефективної державної етнонаціональної політики та забезпеченні прав національних меншин (спільнот).

Поза тим, незважаючи на всі вищеперераховані проблеми Миколаївська обласна військова адміністрація в особі управління культури, національностей та релігій, спільно із районними військовими адміністраціями, органами місцевого самоврядування, правоохоронними органами та звичайно

громадськими об'єднаннями національних меншин (спільнот) продовжує активно гарувати, і докладати максимум зусиль аби в Миколаївській області були створені усі необхідні умови для вільного розвитку всіх національних культур, щодо недопущення поширення мови ворожнечі, й щоб в нашій області продовжував панувати міжнаціональний мир та злагода. І наразі це вдається, свідченням чого слугує відсутність на теренах Миколаївщини конфліктів та протистоянь на національному ґрунті.

Джерела та література

1. Розподіл населення Миколаївської області за національністю та рідною мовою. Статистичний збірник, випуск 4. Миколаївське обласне управління статистики. Відповідальна за випуск: Марєєва Л. А. Миколаїв, 2003. 117 с.

2. Розпорядження начальника Миколаївської обласної військової адміністрації від 04.09.2024 № 332-р «Про затвердження обласної Цільової національно-культурної програми підтримки та сприяння розвитку національних меншин (спільнот) Миколаївської області на 2025-2027 роки» // Поточний архів відділу у справах національностей та релігій управління культури, національностей та релігій Миколаївської обласної військової адміністрації. 22 арк.

ДЛЯ ПОДАТОК

ДЛЯ ПОДАТОК

ДЛЯ ПОДАТОК

Друкується в авторській редакції
Комп'ютерна верстка *В. Шевченко*
Друк *С. Волинець*. Фальцовально-палітурні роботи *О. Мішалкіна*

Підп. до друку 08.05.2026.
Формат 60x84 ¹/₁₆. Папір офсет.
Гарнітура «Times New Roman». Друк різнограф.
Ум. друк. арк. 5,12. Обл.-вид. арк. 3,19.
Тираж 45 пр. Зам. № 7213.

Видавець і виготовлювач: ЧНУ ім. Петра Могили.
54003 м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10.
Тел.: +380 (512) 50-03-32, +380 (512) 76-55-81,
e-mail: rector@chmnu.edu.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №6124 від 05.04.2018